

Internalizirana homofobija kao pedagoški izazov

Panek, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:468643>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-16**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb](#)
[Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

INTERNALIZIRANA HOMOFOBIA KAO PEDAGOŠKI IZAZOV

Diplomski rad

Ivana Panek

Mentorica: doc. dr. sc. Marija Bartulović

Zagreb, 2020.

Sadržaj:

Sažetak.....	4
1. Uvod.....	6
2. Definiranje temeljnih pojmova.....	7
2.1. Što je to seksualnost i seksualni identitet	8
2.2. Multidimenzionalni pristup razvoju seksualnog identiteta i njegovo mjerenje.....	13
2.3. Spol i rod	17
2.4. Socijalni čimbenici u razvoju seksualne orijentacije i seksualnog ponašanja.....	18
3. Povijesni razvoj LGBTQ+ zajednice	20
3.1. Povijesni prikaz homoseksualnosti - do pojave LGBTQ+ akronima	21
3.2. Preokret u percepciji homoseksualnosti u povijesti – presudna uloga renesanse	23
3.3. Borba za seksualna prava u Europi i Hrvatskoj	24
4. Što je to homofobija i u kojim oblicima se javlja	24
4.1. Internalizirana homofobija	25
4.2. Proces internaliziranja homofobije	30
4.3. Hegemonija heteronormativnosti kao okidač internalizirane homofobije.....	32
4.4. Kada se internalizirana homofobija javlja i kakav je njen utjecaj na dijete i njegov razvoj	34
5. Formiranje seksualnog identiteta i problem internalizirane homofobije	35
5.1. Proces coming outa.....	36
5.2. Status homoseksualne žene?.....	41
5.3. Procjena stupnja internalizirane homofobije u lezbijki	43
5.4. Feminizam i internalizirana homofobija.....	44
5.5. Internalizirana homofobija u gej muškaraca	44
6. Seksualna orijentacija i obrazovanje	49
6.1. Internalizirana homofobija kao pedagoški izazov.....	50
6.2. Zakonski okviri unutar školske ustanove.....	52
6.3. Sustav i program obrazovanja u Republici Hrvatskoj – važnost seksualnog obrazovanja.....	53

6.4.	<i>Pružanje podrške LGBT učenicima/cama – uloga nastavnika.....</i>	58
6.5.	<i>Uloga suučenika i roditelja</i>	61
6.6.	<i>Kultura škole i školska klima</i>	63
6.7.	<i>Škola, lgbt mladi i zdravstvena kriza kao temelj novonastalih i neistraženih problema 66</i>	
7.	Zaključak.....	68
8.	Popis korištene literature.....	69

Internalizirana homofobija kao pedagoški izazov

Sažetak

Cilj diplomskog rada *Internalizirana homofobija kao pedagoški izazov* je iz pedagoške perspektive sagledati implikacije (seksualnoga) obrazovanja na aspekte razvoja seksualnosti i ličnosti mladih, polazeći od činjenice da je seksualnost integralni dio svakog ljudskog bića, a škola je bitan čimbenik razvoja i pripreme mladih za autonoman, odgovoran i kvalitetan život. Prema Pojmovniku rodne terminologije prema standardima Europske unije (str. 85) seksualnost je: „...integralni dio osobnosti svakoga ljudskog bića. To je skup osjećaja, ponašanja, stavova i vrijednosti koje se dovode u vezu sa seksualnom željom i identitetom, to jest postojanjem svakoga ljudskog bića kao spolnog/rodnog seksualnog bića. Potpuni razvoj seksualnosti ovisi o zadovoljenju osnovnih ljudskih potreba kao što su želja za kontaktom, intimnošću, emocionalnim izražavanjem, užitkom, nježnošću i ljubavlju. Seksualnost se oblikuje kroz osobne i društvene odnose, a povijesno je bila označena privilegiranjem muške moći i muške žudnje. Izražavanje seksualnosti proizlazi, uključuje i razvija se iz fizičkih, psiholoških, društvenih, emocionalnih, seksualnih i duhovnih sklonosti i preferencija. ...“. Budući da je seksualnost prepoznata kao integralni dio osobnosti svakog ljudskog bića, njeno slobodno življenje i izražavanje, osobito za pripadnike LGBT manjina, još uvijek predstavlja izazov. Jedan od problema koji se u tom kontekstu javlja, a koji zaslužuje detaljniju pedagošku pažnju, je fenomen internalizirane homofobije. Internalizirana homofobija može nastati kao produkt neadekvatnosti obrazovanja koja se često javlja u greškama sistema, pristupima učitelja ili nadasve okolini i klimi koja se javlja u školi ali i u mnogim drugim faktorima. Kvalitetno obrazovanje učenika je osnova uspješnog suočavanja i borbe protiv diskriminacije temeljene na spolnom/rodnom identitetu i seksualnoj različitosti, ono dakako ne podrazumijeva samo teorijsku obradu sadržaja, već ujedno i življenje određenih primjera. Za razvoj ličnosti u njenom punom smislu, potrebno je osigurati djeci pristup znanjima, umijećima i navikama koje neće diskriminirati niti jednu skupinu, pa tako niti pripadnike seksualnih manjina.

KLJUČNE RIJEČI: internalizirana homofobija, seksualna različitost, identitet, seksualno obrazovanje, škola

Internalized homophobia as a pedagogical challenge

Abstract

The aim of the paper Internalized homophobia as a pedagogical challenge is to look at the implications of (sexual) education on aspects of sexual development and personality of young people, starting from the fact that sexuality is an integral part of every human being, and school is an important factor in developing and preparing young people for autonomy, responsible and quality life. According to the Glossary of Gender Terminology according to European Union standards (p. 85), sexuality is: *“an integral part of the personality of every human being. It is a set of feelings, behaviors, attitudes and values that are linked to sexual desire and identity, that is, the existence of every human being as a sexual / gender sexual being. The full development of sexuality depends on the satisfaction of basic human needs such as the desire for contact, intimacy, emotional expression, pleasure, tenderness, and love. Sexuality is shaped through personal and social relationships, and has historically been marked by the privilege of male power and male desire. The expression of sexuality arises, includes, and develops from physical, psychological, social, emotional, sexual, and spiritual inclinations and preferences. ... ”*. Since sexuality is recognized as an integral part of the personality of every human being, its free living and expression, especially for members of LGBT minorities, is still a challenge. One of the problems that arises in this context, which deserves more detailed pedagogical attention, is the phenomenon of internalized homophobia. Internalized homophobia can arise as a product of inadequacy of education, which often occurs in system errors, teachers' approaches or, above all, the environment and climate that occurs in school, but also in many other factors. Quality education of students is the basis of successful coping and combating discrimination based on gender / gender identity and sexual diversity, it certainly does not include only theoretical processing of content, but also living certain examples. For the development of personality in its full sense, it is necessary to provide children with access to knowledge, skills and habits that will not discriminate against any group, including members of sexual minorities.

KEY WORDS: internalized homophobia, sexual diversity, identity, sex education, school

1. Uvod

Tema rada *Internalizirana homofobija kao pedagoški izazov* spada u područje seksualne pedagogije. S obzirom da će se rad baviti i formiranjem identiteta koje kreće od najranije dobi, tematski ga možemo smjestiti i u kontekst školske pedagogije kao i pedagogije rane dobi, kako bismo dobili širu sliku procesa posredovanja identiteta i institucionalnoga utjecaja na taj proces od najranijih dana. Obrazovanje nije vezano samo za osnovni ili srednjoškolski period ljudskog života, te je bitno naglasiti da se identitet formira i sazrijeva i tijekom mladih adolescentskih godina kao i tijekom cijelog života, što ćemo također u ovom radu obraditi. Centralni predmet proučavanja u ovom radu je internalizirana homofobija, u kolokvijalnom jeziku poznata kao autohomofobija. Sama internalizirana homofobija je bitan čimbenik u ključnim godinama formiranja seksualnosti osoba homoseksualne orijentacije. Dolazim iz male sredine, gdje se o različitostima seksualnih identiteta ne priča, tretira ih se kao da ne postoje, ono što je izraženo u medijima se nerijetko doživljava kao sprdnja i povod za smijeh. Tek dolaskom na stupanj visokog obrazovanja, po prvi put sam se i u osobnom životu i u obrazovanju susrela s dijalogom o LGBTQ zajednici i upoznala ljude koji ju ne tretiraju na način koji sam doživjela prije. Ovakvo iskustvo za mene je bilo oslobađajuće, jer u svojoj obitelji imam vrlo blisku osobu koja je pripadnik seksualnih manjina i dugo sam se borila sa shvaćanjem njenih različitosti. Vrlo teško mi je bilo promatrati način na koji shvaćanja karakteristična za manju sredinu utječu na nju, ali i mene. Nakon pet godina studija, shvatila sam da okolina poput one iz koje sam došla, kao i obrazovni sustav u kojem smo bile i ja i bliski član moje obitelji, doprinose osjećaju srama kod nje a kod mene distanciranju od tog problema kao da nije relevantan. Seksualno obrazovanje ovdje čini bitnu ulogu jer ono predstavlja određeni okvir unutar kojega možemo shvatiti koncepte roda, spola, rodne/spolne ravnopravnosti, seksualne različitosti, kao i potaći na prihvaćanje tih različitosti te na borbu protiv diskriminacije. Obrazovanje, kakvo god da ono bilo, uvijek je imalo i imat će utjecaj na formiranje identiteta čovjeka, pa je zbog toga bitno osigurati da se taj identitet razvija u svom punom potencijalu i smislu, ne otuđujući se od seksualnosti kao svog integralnog dijela, već prihvaćajući je i slobodno živeći svog pravog sebe.

2. Definiranje temeljnih pojmova

Na kraju druge dekade 21. stoljeća seksualnost je uvelike dobila na težini, povećao se dijalog o njoj, kao i svijest o seksualnim različitostima i važnosti njihova prihvatanja. Međutim, mijenjanje svijesti društva je dugotrajan proces pa je tako i dan danas pojam seksualnosti u brojnim društvenim kontekstima, posebice u manjim sredinama, tabuiziran. U većinu europskih škola uveden je seksualni odgoj, ali važno je imati na umu kako promjene dolaze iz mijenjanja svijesti nastavnika i učenika i njihove neposredne ali i šire okoline, a ne iz pukog govora o prihvatanju i odobravanju koji jest samo to što jest, govor. Možemo se složiti da je, kad govorimo o seksualnosti, jasno da ju svi imamo. Radilo se o heteroseksualnosti, biseksualnosti, homoseksualnosti ili aseksualnosti to su samo termini koji opisuju nečiju seksualnost ili seksualnu različitost – iznimno kompleksan dio čovjekova identiteta koji se razvija u interakciji velikoga broja različitih čimbenika i koji za svakoga čovjeka predstavlja jedinstveni dio njegove osobnosti. U današnjem društvu govori se o tome da nedostatak seksualnosti u vidu aseksualnosti se ne može smatrati seksualnom orijentacijom ili seksualnim, međutim brojni znanstvenici i druge grupe ovo smatraju posebnom kategorijom seksualnog identiteta¹ (Frost i Meyer, 2009). Isto tako, seksualni identitet se isprepliće s drugim aspektima naših identiteta (spol, rasa, jezik i sl.) tvoreći našu osobnost (Frost i Meyer, 2009). U narednom poglavlju, kako bismo što bolje razumjeli proces formiranja seksualnog i rodnog identiteta, važno je objasniti da spol i rod nisu samo biološki već su i društveni i kulturni fenomeni distinktivnoga značenja.

¹ Kategorije seksualnog identiteta obuhvaćaju pojmove: heteroseksualnosti, biseksualnosti, homoseksualnosti, lezbijstvo i aseksualnost. Jednom riječju - queer. Queer je temeljni pojam koji kao pod kišobranom obuhvaća sve termine koji se koriste za opisivanje nečije seksualnosti, seksualnog identiteta ili izražavanja seksualnosti koji se ne slažu s tradicionalno dominantnim shvaćanjima seksualnosti. Kroz povijest, pojam queer nije imao pozitivan predznak u jeziku, i dan danas u pojedinim kontekstima nema. Međutim, mnoge LGBT osobe prihvataju ovaj naziv u neutralnom ili pozitivnom smislu (Russell, Kosciw, Horn, i Saewyc, 2010). A osim toga, pojedine mlađe osobe prihvataju ovaj naziv kako se ne bi morali limitirati te prihvatajući svoj queer identitet izbjegavaju binarne podjele na žene i muškarce, hetero i homo (Rivers, 2010).

2.1. Što je to seksualnost i seksualni identitet

Definiranje seksualnosti nije lako, jer je vrlo teško utvrditi kategorije koje će ju opisati u njenom punom opsegu. U suštini ono puno ovisi i o kontekstu u kojem ju promatramo (Frost i Meyer, 2009). Ovaj postupak posebno čini kompliciranim i činjenica da seksualnost u sebi obuhvaća puno toga, a mnogo toga je također proturječno (Sielert, 2005). Prema američkoj terapeutkinji Offit:

„ Seksualnost je ono što od nje napravimo. Skupa ili jeftina roba, sredstvo produžetka vrste, obrana od usamljenosti, oblik komunikacije, oruđe agresije (vlasti, moći, kazne i potiskivanja), kratkotrajna zabava, ljubav, luksuz, umjetnost, ljepota, idealno stanje, zlo ili dobro, luksuz ili opuštanje, nagrada, bijeg, razlog za samopoštovanje, oblik nježnosti, vrsta regresije, izbor slobode dužnost, zadovoljstvo, sjedinjavanje sa svemirom, mistična ekstaza, želja za smrću ili doživljaj smrti, put k miru, predmet pravnog spora, način kako zadovoljavamo znatiželju i istraživački nagon, tehnika, biološka funkcija, izraz psihičkog zdravlja ili bolesti ili jednostavno osjetilno iskustvo.“

(Offit, 1979, str 16.; prema Sielert 2005)

Iako ova definicija na prvi pogled obuhvaća razne aspekte seksualnosti i konteksta u kojem može biti interpretirana, ona nije od velike znanstvene svrhe. Mnogi pojedinci muče se s otkrivanjem vlastite seksualnosti tijekom puberteta ali i nakon, a posebno biseksualne mlade osobe u nedostatku uzora u stvarnom životu (Meyer, 2009). Kad promatramo seksualnost u svakodnevnom jeziku, složit ćemo se da ona podrazumijeva genitalnost i genitalno ponašanje, kao što je bilo promatrano u pozitivistički medicinski usmjerenoj seksualnoj znanosti. Međutim, svođenje seksualnosti samo na genitalije, isključuje njene raznovrsne veze sa cjelokupnom osobom, uključujući društvene uvijete i životno okruženje (Sielert, 2005). Ovakvo shvaćanje seksualnosti autor Sielert naziva reduciranim. Međutim, kako onda definirati seksualnost na znanstveno prihvatljivi način, a da obuhvaća sve dimenzije koje seksualnost spaja u sebi? Sielert je na ovo pokušao odgovoriti tako da je seksualnost promatrao kao životnu energiju. Ta životna energija mora biti; usmjerena ka užitku; služiti se tijelom; napajati se iz mnogih izvora; poznaje

sve različite oblike izražavanja i koja je u najrazličitijim segmentima smisljena. Neposredno prije ovog shvaćanja seksualnosti, ona se prema Freudu, nazivala nagonom, međutim pojam nagon je previše aludirao na svođenje seksualnosti na prirodnu jezgru gdje se opet vraćamo na reduciranu seksualnost koja se stoljećima nastojala promovirati. Stoga, definiranje seksualnosti kao životne energije više je pokušaj njenog očuvanja od dramatziranja koje je vezano za pojam nagona koji u konačnici služi za deseksualiziranje seksualnosti (Sielert, 2005). U suštini, seksualnost se svodi na površinsko zadovoljavanje što je i dan danas vrlo često obilježje suvremenog društva, posebice pod utjecajem medijske kulture.

Seksualna orijentacija je termin koji opisuje kome je osoba privučena i može se determinirati već u najranijoj dobi. Postoje četiri osnovne kategorije seksualnosti, a to su:

- Aseksualnost – osobu ne privlači nitko
- Pan / omni / biseksualnost – privlačnost prema oba spola
- Heteroseksualnost – privlačnost suprotnog spola
- Homoseksualnost – privlačnost istog spola

(Meyer, 2009)

Iako se neki znanstvenici ne slažu oko toga je li seksualna orijentacija određena odgojem ili biološkim faktorima, najčešće prevladava mišljenje da je ona konstrukt oboje u simbiozi (Lipkin, 1999, prema Meyer, 2009). Unatoč tome što ne postoji dokaz koji od ranije spomenutih faktora na formiranje seksualne orijentacije utječe u većoj mjeri, činjenica je da je seksualna orijentacija određena već u najranijoj dobi djeteta i ona sama po sebi ne može biti promijenjena (Meyer, 2009). U funkciji stvaranja i potvrđivanja identiteta, seksualnost ima snažnu ulogu u samopotvrđivanju i sebe i drugih. Upravo ta funkcija prema Sielertu (2005), u zasnivanju identiteta jasno pokazuje kako je besmisleno diskriminirati razne vrste iskazivanja seksualnosti koje nemaju veze s biološkim pretpostavkama da je jedina svrha seksualnosti produženje vrste. Seksualni identitet ugrubo rečeno je ono kako osoba doživljava samu sebe i bira kako se opisati kao seksualno biće. Može biti formiran i oko drugih faktora kao što su: rasa, kultura, religija i slično (Meyer, 2009). Autor Štulhofer (2004) iznosi kako se u današnjem medijskom i javnom diskursu, za razliku od prijašnjih povijesnih razdoblja, seksualna

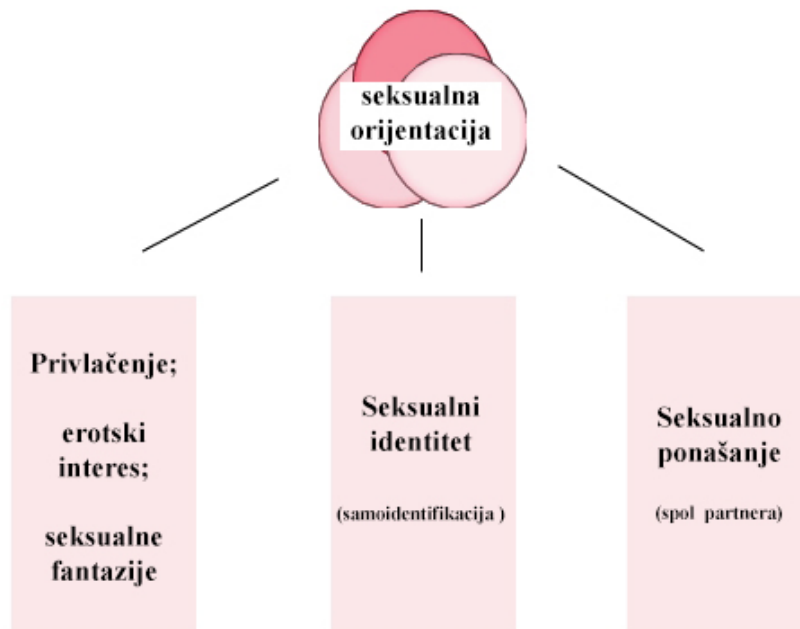
orijentacija uobičajeno definira kao obrazac emotivne i seksualne privlačnosti prema osobama određenog spola (prema Francoeur i sur., 1995). Prema tome, seksualni se svijet dijeli na tri plemena u kojem većinsko pleme čini heteroseksualna orijentacija, a dva manjinska su homoseksualno i biseksualno (ambiseksualno)² (Štulhofer, 2004). Seksualna orijentacija u teorijskom smislu obuhvaća tri dimenzije. Prva dimenzija opisuje konkretno seksualno ponašanje odnosno koji su spol seksualni partneri, druga se odnosi na konkretan prostor privlačnosti što podrazumijeva spol osobe za koji pokazujemo emotivni i erotski interes te seksualne fantazije. U nekim radovima ova dimenzija se može dijeliti prema tome na dvije podrazine (seksualne fantazije i erotski i emotivni interes) (Klein i sur., 1985, prema Štulhofer, 2004). Treća razina se naziva i seksualni identitet te upućuje na važnost samoodređenja, što znači da upućuje na način na koji pojedinac definira vlastitu seksualnu opredijeljenost. Ove tri razine se mogu zamisliti kao presjek skupova i pri tome se očekuje visok stupanj preklapanja, koji u istraživačkoj praksi se događa zaista samo u iznimnim slučajevima (vidi sliku 1). Razlog ovome je što kroz povijesno razdoblje neheteroseksualnost je nailazila na dugi kontinuitet stigmatizacije pa čak u nekim slučajevima i kriminalizacije. Ovo je stvorilo dvije vrste problema. Ne-heteroseksualne osobe mogu koristiti strategije prikrivanja kako bi se izbjegla društvena osuda od samokontrole, samocenzure pa sve do lažnih iskaza. S druge strane, problemi mogu nastati i iz činjenice da seksualne aktivnosti mogu imati različita značenja za svakog pojedinca. Nekome ona mogu biti samo dio seksualnog eksperimentiranja, održavanja hijerarhije, rješavanja seksualnih frustracija³ (Rideau, 1992, prema Štulhofer, 2004), a može se svoditi i na kulturološki legitimno heteroseksualno ponašanje⁴ (Carballo-Dieguze, 1997, prema Štulhofer, 2004).

² Ambiseksualnost se često koristi kao sinonim za biseksualnost.

³ Primjerice zatvorenici koji se upuštaju u seksualne radnje s drugim zatvorenicima iz frustracije jer ne mogu ispuniti svoje seksualne nagone.

⁴ Ovu praksu, prikazuju etnografske studije seksualnih kontakata s transvestitima u Meksiku (Prieur, 1998) i ritualne seksualizirane socijalizacije dječaka među Sambijcima (Herdt, 1981, prema Štulhofer, 2004)

Slika 1. Struktura seksualne orijentacije⁵

Višedimenzionalna koncepcija seksualne orijentacije ne uspijeva u potpunosti obuhvatiti stvarnost jer se dimenzije u određenom broju slučajeva ne poklapaju, primjerice kao kod žena koje se smatraju lezbijkama, a seksualni partneri su im povremeno i muškarci (Štulhofer, 2004). Problem najčešće leži u dimenzijama seksualnog ponašanja i samoidentifikacije, pri čemu se ne radi samo o nespremnosti priznavanja vlastite različitosti, već i novom fenomenu ne-heteroseksualne samoidentifikacije seksualno aktivnih osoba, koja ne podrazumijeva istospolne seksualne kontakte (Frankowski, 1999, prema Štulhofer, 2004). Između ostalog, nameće se i vrlo bitno pitanje, u kojoj mjeri će slabljenje društvene kontrole u području seksualnosti i postmoderna fluidnost i plastičnost seksualnog ponašanja utjecati na seksualnu orijentaciju, te sam presjek dimenzija o kojima smo govorili ranije, hoće li poprimiti potpuno drugačiji izgled i u samoj praksi? (Štulhofer, 2004)

⁵ Shema prema Štulhofer, 2004.

S obzirom na to da se do 19. stoljeća homoseksualnost⁶ nije doživljavala kao trajna osobina i specifičnost pojedinca, današnje shvaćanje seksualne orijentacije je modernog karaktera. Pa i sam početak znanosti o seksualnosti je nastao na temeljima medicinske znanosti i njenom interesu za mentalne procese (Štulhofer, 2004). Brojni autori⁷, polazeći od pretpostavke da je seksualno ponašanje urođeno (impuls ili nagoniska sila), opisuju i klasificiraju razlike u seksualnom usmjerenju na temelju spola preferiranih partnera, prema čemu se seksualno ponašanje od kraja 19. stoljeća klasificira u 3 različite seksualne orijentacije koje se pojavljuju i danas u popularnom diskursu (Bullough, 1994, prema Štulhofer, 2004). Ne heteroseksualnu orijentaciju obilježava stalni sukob nad primatom okoline i bioloških čimbenika kao uzroka ne heteroseksualne orijentacije. Međutim općeniti zaključak je da seksualna orijentacija kakva god da je, je primarno urođena osobina, čak iako su prve teorije polazile od ne-bioloških uzorka (Štulhofer, 2004). Pa tako prema Freudovoj teoriji, seksualni nagon je neutralan, a za oblikovanje je nužan psihoseksualni razvoj djeteta koji vodi u heteroseksualnost ili inverznu usmjerenost. Vjerovanja da okolina utječe većinski na seksualnu orijentaciju su se većinski promijenila osamdesetih godina prošlog stoljeća zahvaljujući studijama⁸ o utjecaju hormona i genetskog nasljeđa te strukture mozga na seksualno ponašanje. Ovo nije dalo konačan sud kako točno nastaje seksualna orijentacija ali, je postignut konsenzus da biologija igra vrlo važnu ulogu ali ne i isključivu (Štulhofer, 2004). Nakon niza raznih teorija koje su se orijentirale na jedan kraj ovog spektra, John Money (1988) je predložio integrirani biosocijalni model razvoja seksualne orijentacije, pri čemu je utvrdio kako ne-heteroseksualnost je posljedica prenatalnih hormonalnih aberacija i specifičnih uvjeta psihosocijalnog razvoja.

⁶ Homoseksualnost se doživljavala samo kao skup seksualnih radnji koje su odstupale od društvenih normi (Focault, 1978).

⁷ Autori poput: Ulrichsa, Krafft-Ebinga, Kertbenyja, Westphala, Molla i Hirschfelda

⁸ Studije hormona: Blanchard i Klassen 1997; genetskog nasljeđa: Bailey i Pillard, 1995; strukture mozga: LeVay, 1991.

2.2. Multidimenzionalni pristup razvoju seksualnog identiteta i njegovo mjerenje

Brojni znanstvenici pišu i teoretiziraju o razvoju seksualnog identiteta mladih LGBTQ pojedinaca od 1970-ih. Mnogi su izgradili modele razvoja identiteta, koji uključuju različite faze koje mladi moraju proći kroz proces razvijanja identiteta koji se smatra zdravim i dobro prilagođenim (Klein i sur., 2015). Međutim, već smo ranije spomenuli kako razdioba seksualne orijentacije na tri kategorije hetero, homo i bi seksualno nekada nije adekvatna u opisivanju apsolutno svih pojedinaca, stoga se može postaviti vrlo opravdano pitanje, a to je: što je s osobama koje ranije opisani modeli ne mogu obuhvatiti i adekvatno opisati? Socijalni konstruktivizam vidi proces razvoja seksualnog identiteta kao obostrani interaktivni proces formiranja identiteta između pojedinca i njegove okoline, pri čemu je bitno koja značenja pojedinac pripisuje utjecaju ovih faktora. Iz ovog proizlazi i vjerovanje da s obzirom da je seksualni identitet oblikovan stalnom interakcijom, on je fluidan i prema tome mijenja se tijekom života. Nema završne i konačne točke u razvoj seksualnog identiteta (Horowitz i sur., 2002). Ono što je bitno, jest osigurati da iskustva svakog pojedinca povezana sa seksualnosti, budu promatrana u pozitivnom svjetlu i prihvaćena na tolerantan način od strane njegove okoline.

Međutim unatoč vjerovanju u stalnu fluidnost i promjenjivost koja onemogućava onaj čvrsti završni stadij, kao i kod svega nameće se i mogućnost mjerenja i načini proučavanja seksualne orijentacije. U studiji muške seksualnosti, Kinsey i sur. (1948), autor Alfred Kinsey kreće od pretpostavke o kontinuumu seksualnog ponašanja na čijim su krajevima hetero odnosno homoseksualna ekspresija i oštro se protivi koncepciji ili – ili. Kinsey je smatrao kako muškarci ne čine dvije različite skupine heteroseksualnu i homoseksualnu, već da ih je moguće svrstati na skalu od 7 stupnjeva. Prema psihičkim i fizičkim seksualnim reakcijama na isti ili suprotan spol. Slika 2.

Slika 2. Kinseyev heteroseksualni-homoseksualni kontinuum

-
- 0 = Isključivo heteroseksualno
1 = Pretežno heteroseksualno, samo iznimno homoseksualno
2 = Pretežno heteroseksualno, ali povremeno (češće nego iznimno) homoseksualno
3 = Podjednako heteroseksualno i homoseksualno
4 = Pretežno homoseksualno, ali povremeno (češće nego iznimno) heteroseksualno
5 = Pretežno homoseksualno, samo iznimno heteroseksualno
6 = Isključivo homoseksualno

No dakako, postoje nedostaci⁹ koji su rezultirali doradom ove skale koja je kasnije poznata kao Kleinova tablica seksualne orijentacije (Klein i sur. 1985, prema Štulhofer, 2004). Kleinova tablica ili Klienov instrument (slika 3) nosi određene prednosti. Potpuna usklađenost s multidimenzionalnim teorijskim pristupom seksualnoj orijentaciji. Uključuje mjerenje dinamike seksualne orijentacije i omogućuje uvid u stabilnost seksualne orijentacije, te zamjenjuje kategorizaciju pozicioniranjem na kontinuumu seksualne ekspresije¹⁰.

Najveći problem u svim modelima seksualnog identiteta, jest pitanje biseksualnosti. Čak iako modeli homoseksualne orijentacije mogu biti od pomoći za brojne osobe, oni zanemaruju u velikoj mjeri pitanje biseksualne orijentacije. U medijima i širokom javnom diskursu, biseksualnost je je predstavljena kao; zbunjeno stanje identiteta, konflikt, tranzicija ili faza prijelaza iz hetero u homoseksualno, ili je viđena kao obrana ili kamuflaža „pravog“ seksualnog identiteta. Firestan (1996) biseksualnost opisuje kao: erotska, emocionalna i seksualna privlačnost osobama neovisno o njihovom spolu. Ove osobe, mogu se identificirati i kao biseksualne, homoseksualne, lezbijke, gay, heteroseksualne, transrodne ili ne odabrati 'etiketu' uopće.

⁹ Nedostaci su uočeni na nekoliko razina: nejasno razlikovanje psihičkih (privlačnost, seksualna želja) i fizičkih (seksualna aktivnost) komponenti ali i izostanak vremenske dimenzije.

¹⁰ Ujedno razlog i zašto nailazi na kritike. Dosljedna uporaba Kleinovog instrumenta, ne dozvoljava jasno razlikovanje više kategorija seksualne orijentacije, pri čemu onemogućuje analize usporedbe i broja partnera osoba heteroseksualne, homoseksualne i biseksualne orijentacije (Štulhofer, 2004).

U suštini to je kapacitet, a ne izbor osobe koju će voljeti i seksualno se osjećati privučenim (str. 19-20.).

Ako se uzme u obzir ova definicija, dolazi se do pretpostavke da je učestalost biseksualnosti gotovo pa nemoguće utvrditi. Razvojni model biseksualnog identiteta moguće je podijeliti u 4 faze (Weinberg i sur. 1994, prema Horowitz i Newcomb, 2002).

- Pronalazak
- Primjena etikete
- Smještanje u identitet
- Stalna nesigurnost

Zadnja faza se opisuje kao sklonost biseksualnih osoba da prolaze kroz periode sumnje u svoj identitet, koji može biti prouzrokovan ili nedostatkom podrške iz okoline ili pritiskom gej ili lezbijskih zajednica i heteroseksualne zajednice da bi se odabrala orijentacija (Weinberg i sur., 1994, prema Horowitz i Newcomb, 2002). Drugi model, odnosi se na Kleinov instrument i tablicu koja pristupa na multidimenzionalan način, te iscertava promjenu iz prošlosti, sadašnjosti i ideala kojem se teži (Klein, 1993, prema Horowitz i Newcomb, 2002).

Slika 3. Kleinova tablica seksualne orijentacije (Štulhofer, 2004)

	U prošlosti	Trenutno	Idealno
Seksualna privlačnost*			
Seksualno ponašanje*			
Seksualne fantazije*			
Emocionalne preferencije*			
Društvene preferencije*			
Seksualni identitet**			
Životni stil**			

* Za odgovor se koristi sljedeća skala: 1 = isključivo suprotni spol; 2 = uglavnom suprotni spol; 3 = suprotni spol češće no isti; 4 = podjednako oba spola; 5 = isti spol nešto češće no suprotni; 6 = uglavnom isti spol; 7 = isključivo isti spol.

** Za odgovor se koristi sljedeća skala: 1 = isključivo heteroseksualan; 2 = uglavnom heteroseksualan; 3 = više heteroseksualan nego homoseksualan; 4 = podjednako heteroseksualan i homoseksualan; 5 = više homoseksualan nego heteroseksualan; 6 = uglavnom homoseksualan; 7 = isključivo homoseksualan.

Da bi ovo mogla biti istina, ukazuje i ranije spomenuto istraživanje Kinseya, koji je u svom radu utvrdio kako 50% muške populacije je isključivo heteroseksualno, dok je samo 4% ekskluzivno homoseksualno, ostatak postotka više od 40% prema tome ima tendencije privlačnosti prema oba spola. Kasnijom nadopunom ovog istraživanja u 1953., vrlo slična situacija se pokazala i kod žena, doduše u nešto manjem postotku. 28% žena je primijetilo privlačnost prema drugim ženama od čega je samo manje od 3% ekskluzivno homoseksualno na Kinsey skali. Neki znanstvenici smatraju kako dihotomni model je previše ograničavajuć u opisivanju varijacija ljudske seksualnosti, pa čak iako govorimo o 3 kategorije. Jer čak i biseksualne osobe se ne mogu definirati kao isključivo biseksualne te spadaju na različit stupanje Kinseyevog kontinuuma od 7 stupnjeva varirajući od isključivo homoseksualnog do isključivo heteroseksualnog (Horowitz i Newcomb, 2002).

Sumirajući sve navedeno, jasno je da je seksualni identitet izuzetno kompleksna kategorija koju se ne može svrstati u nekoliko skupina. Niti ponašanja niti želje te socijalna okolina ne mogu odrediti svu različitost ovog fenomena. Vrlo je očito da je potrebna određena fluidnost, koja će ukazivati na različite aspekte identiteta svakog pojedinca, kao i ulogu sociopolitičkog i povijesnog utjecaja na razvoj seksualnog identiteta. Kako Plummer (2013) navodi, glavno pitanje koje se nameće kada govorimo o fluidnosti, jest u kojoj mjeri ljudsko društvo može živjeti bez granica, okvira i klasifikacija te kakav utjecaj će to imati na daljnji razvoj društva. Ako uzmemo u obzir kako sama riječ identitet dolazi iz lat. *Identitas* (lat. idem - isto) jasno je kako se identitet od početka svrstava u određene kategorije koje odgovaraju modelu. Nadalje, za

funkcioniranje društva je nedvojbeno kako moraju postojati pravila koja će održati stanje civilizacije, prema tome neki smatraju kako je postojanje granica i određenja po pitanju identiteta (seksualnog) nužno i kako je moderno doba donijelo dilemu oko klasifikacija. Čak iako je jasno kako s prestajanjem postojanja granica nastaje kaos, prema Plummeru kaos i red su blizanci i pravo pitanje je koliko je svijet u kojem živimo kompleksan i hoćemo li uspjeti u skorašnje vrijeme u ovom paradoksu i toku granica i određenja pronaći zadovoljavajuću klasifikaciju koja će očuvati svačije pravo na izražavanje dok se očuvava čini se tako prijekopotrebnii red.

2.3. *Spol i rod*

Ljudska bića rađaju se kao pripadnici muškog i ženskog spola (Borić, 2007). Ova podjela temelji se na biološkim obilježjima pojedinog spola sadržanim u tjelesnim razlikama i razlikama genitalnog i reproduktivnog sustava. S druge strane, rod je kategorija za koju možemo reći da se uči. Prema Borić, rod se odnosi na društveno determinirano ponašanje prema kojem ljudska jedinka uči kako se uklopiti u određeni rodni identitet i određenu rodnu ulogu. Osim kategorija ženskog i muškog spola, pojavljuje se i kategorija interseksualnosti gdje se osoba promatra kao nedefinirana, kao nešto između muškog i ženskog ali na temelju bioloških odlika (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005). Neupitno je da između spolnih/rodnih kategorija postoji veliki diverzitet koji je pod utjecajem bioloških faktora. Prema Borić, ti utjecaji su nešto što može osigurati biološku predispoziciju za određena ponašanja, međutim predispozicija nikako ta ponašanja ne čini nepromjenjivim i konačnim. Ukratko, biologija čini kratku „*uputu*“ ali što se čini s danim predispozicijama je u konačnici društvena odluka. Iako se spolne različitosti javljaju i u prednatalnom razdoblju, kako društvo doživljava rodni identitet osobe, će gotovo uvijek biti konstruirano na temelju spolnih obilježja (Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003). Zanimljivo je i napomenuti da interpretativni dio determiniranja ljudskog rodnog identiteta, vrlo često se u biološkim teorijama i analizama orijentira na mušku dominaciju i žensku ne-dominaciju. Međutim, takva interpretacija je nadasve pristrana, neobjektivna i seksistička. Biološka obilježja ne govore o ženskoj inferiornosti niti o muškoj superiornosti, stoga u interpretaciji ovih obilježja potrebna je pažljivost kako se unutar determiniranja specifičnosti svakog spola ne bi nametale društveno uvjetovane

nejednakosti. Ako polazimo od činjenice da se ljudski spol već po rođenju s velikom sigurnošću determinira, onda se od prvog dana bivanja svakog čovjeka na zemlji već počinje pripisivati rodna uloga djevojčice ili dječaka. Takav tretman vodi i razvitku različitih rodni sposobnosti, sklonosti i uloga koje su prividno karakteristične za određeni spol. Znanstvenici tvrde da postoje razlike, ali te su razlike puno manje nego li se obično misli (Borić, 2007).

S druge strane, za rodne uloge možemo reći da su one zbroj svih karakteristika, načina ponašanja, obaveza i očekivanja koja se pripisuju određenom rodu (Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003; Ricardo, 2006). Drugim riječima, govorimo o skupu vidljivih ili nevidljivih pravila. Ta pravila upravljaju rodni odnosima te dodjeljuju različite poslove i vrijednosti, odgovornosti i dužnosti muškarcima i ženama. Rodne uloge se izražavaju na tri razine. Prva razina je razina kulturne nadogradnje - kroz norme i vrijednosti u društvu, druga razina je razina institucija - blagostanja obitelji, obrazovnom sustavu i sustavu zapošljavanja itd., te na razini socijalizacijskih procesa, osobito u obitelji (Borić, 2007). Kad govorimo o rodnom identitetu, možemo reći da on podrazumijeva izražavanje rodne pripadnosti koje ne ovisi o spolu koji je pojedincu pripisan rođenjem, te samim time to ga čini neovisnim o spolu s kojim je ta osoba rođena (Borić 2007, Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003). Rodno pripisivanje s druge strane ne mora pratiti rodni identitet koji si pojedinac pripisuje, već ovisi o vanjskom sudu drugih osoba koje na temelju njihovih karakteristika donose sud je li osoba žena muškarac ili osobu ne mogu svrstati u kategoriju. Svojstveno je za rod da se pripisuje na temelju brojnih karakteristika koje se razlikuju od kulture do kulture (Hodžić, Bijelić i Cesar 2003).

2.4. Socijalni čimbenici u razvoju seksualne orijentacije i seksualnog ponašanja

Nedvojbeno je da vršnjački utjecaj seže u sve sfere dječjeg života pa tako vršnjaci mogu imati popriličan utjecaj i na samo seksualno ponašanje djeteta (Cavazos-Rehg i sur., 2010). Upravo iz ovog proizlazi i činjenica da djeca i mladi ljudi koji imaju prijateljicu ili prijatelja u romantičnoj vezi isto tako imaju i puno veće šanse za stupanje u romantičnu vezu u sljedećih godinu dana, u odnosu na one čiji bliski

vršnjaci nisu u romantičnim vezama. Isto tako se povećava i vjerojatnost za stupanje u seksualne odnose, sa svakim vršnjakom koji je već ušao u seksualne odnose, posebno ako govorimo o djeci mlađoj od 15 godina. Ovo se drugim riječima može nazvati i vršnjačkim pritiskom, koji se vrlo često javlja unutar prijateljstava i odnosa koji se javljaju gdje djeca najviše zajednički borave, u školi, izvannastavnim aktivnostima, sportovima i slično. Kroz taj vršnjački utjecaj, povećava se i vjerojatnost započinjanja seksualnih aktivnosti, učestalost seksualnih odnosa, te uključivanje u rizična seksualna ponašanja (Arbanas, 2016). Obzirom na to da je vršnjački utjecaj nedvojbeno velik i snažan faktor tijekom dječjeg odrastanja i sazrijevanja, nerijetko se nailazi i na strahove da se na isti način može povećati i „rizik“ od homoseksualnog ponašanja i razvoja homoseksualne orijentacije. Neutemeljenost ovakvih sumnji potvrđuje i istraživanje koje pokazuje da čak i kad dijete kao najbližeg prijatelja ima osobu homoseksualne orijentacije, nije povećana vjerojatnost za ulazak u homoseksualne aktivnosti (Brakefield i sur., 2014).

Bez obzira na to što vršnjaci vrše pritisak na ulazak u seksualne aktivnosti, izbor s kime će se u ove aktivnosti ući ovisi o samoj osobi, i ponajviše o njezinoj seksualnoj orijentaciji. Seksualna orijentacija formira se daleko prije nego li se počne odražavati utjecaj vršnjaka. Pa prema tome, davanja informacija o homoseksualnosti, razgovor s homoseksualnim osobama, pa čak i prijateljstvo s homoseksualnim osobama (pri čemu je moguće i da se radi o vrlo bliskim prijateljima) ne utječe na seksualnu orijentaciju, jer se ona formira ranije, potaknuta unutarnjim čimbenicima (Arbanas, 2016). U prilog činjenici da kultura i socijalno okruženje ne utječu na pojavu različitih seksualnih orijentacija govori i podatak da je učestalost homoseksualnosti približno podjednaka u različitim državama i kulturama. Za primjer možemo uzeti Nizozemsku, koja ima najduže zakonom odobren homoseksualni brak. U samoj Nizozemskoj postoji nešto manje od 3% homoseksualnih brakova¹¹, što se slaže s brojkama učestalosti

¹¹ Nizozemska je uvela zakon o „registriranom partnerstvu“ 1998., kojim je homoseksualnim vezama priznat legalni status sličan braku. Novi zakon donesen 2001., koji eksplicitno priznaje istospolni brak, ograničen je na građane Nizozemske. No, kako pokazuje analiza, postotak homoseksualaca i lezbijki koji su stupili u istospolno registrirano partnerstvo slično braku, vrlo je nizak. Procjena homoseksualne i lezbijske populacije u Nizozemskoj: 242.000 (2,5 % odrasle muške populacije koja broji 6.161.662 muškarca i 1,4 % odrasle ženske populacije koja broji 6.311.338 žena). Ured za legislativna istraživanja objavio je izvještaj prema kojem se navodi: „Nizozemsko ministarstvo ekonomije izvještava da se 3.383

homoseksualnosti u općoj populaciji. Permisivnost ili ne-permisivnost društva prema homoseksualnim, biseksualnim i drugim netipičnim seksualnim orijentacijama neće imati utjecaja na njihovu učestalost, ali će zasigurno imati velik utjecaj na to koliko će popratnih problema u obliku anksioznosti, depresivnosti, suicidalnosti imati osobe s neprihvaćenim seksualnim orijentacijama (Arbanas, 2016). Nastanak queer teorije označava svojevrsnu transformaciju u pristupu LGBT zajednici, te se svi njeni pripadnici tretiraju kao osobe s vlastitim jednakim pravima kao i svi ostali (Kirsch, 2006). Međutim, iako je queer teorija jedna među mlađim interpretacijama LGBT zajednice i njihovog prihvatanja u društvu, Kirsch tvrdi kako je upitno koliko studije koje su se provodile u prošlosti mogu potaknuti socijalne promijene ka uvažavanju LGBT zajednice. Posebno u modernije doba kada queer teorija reflektira u sebi kapitalizam i ideologiju egocentrizma (ja). Odražavanje ovakvih kapitalističkih načela u queer teoriji ostavlja brojne posljedice. Queer teorija potiče okretanje sebi kod osobe kao alternativu široj socijalnoj interakciji. U tom procesu orijentiranja na sebe događa se marginalizacija, i ako ju osoba prihvati kao dio sebe, više ne postoji potreba za potporom i socijalnom akcijom. S druge strane, queer teorija pak rođena je iz ideje da je uključenost poželjna, i odbija uske kategorije koje su do sada opisane u lezbijskim i gej studijama te prezentira širok rang preferencija samim time što je osoba više uključenija u djelovanje zajednice je to bolje. Međutim, ovo ju stavlja u poziciju paradoksalnosti te ju čini neodrživom (Kirsch, 2006).

3. Povijesni razvoj LGBTQ+ zajednice

Često sam se u svakodnevnom životu i razgovoru s ljudima koji nemaju otvorene stavove i poglede na pripadnike LGBTQ+ zajednice ili su suzdržani oko izražavanja svojega stajališta, susretala sa zanimljivim izjavama i tvrdnjama koje su se često ponavljale. Posebno u osoba srednje ili čak starije životne dobi, potežu se izjave

od 121.776 brakova sklopljenih između 1. travnja 2001. i 30. lipnja 2002. odnosi na osobe istoga spola“. Iz čega prozlaži da je do listopada 2002., samo 2,8 % ili 6.766 osoba (3.383 parova) homoseksualne i lezbijske populacije koja broji oko 242.000 registriralo svoje partnerstvo kao „brak“. Ovi podaci ukazuju na to da čak i u okruženjima koja su najotvorenija za homoseksualni način života, velika većina homoseksualaca i lezbijki pokazuju malo sklonosti prema doživotnom angažmanu u vezi koju žele (Paris, 2013).

poput „pošast novoga doba“ „tog u moje vrijeme nije bilo“ ili se referiraju na homoseksualnu orijentaciju kao nešto što je „novo“ i „moderno“. Cilj ovog poglavlja je prikazati i osvijestiti kako povijest istospolnih seksualnih odnosa ili transrodnih identiteta postoji još od doba antičke povijesti te se na njih, tijekom te povijesti vrlo različito gledalo, od pedagoškog vođenja u antičkoj Grčkoj do grijeha u vrijeme prosvjetiteljstva. Jednako tako, vrlo malo ljudi je i dalje svjesno što LGBTQ+ zajednica znači, obuhvaća, tako da ćemo se u ovom poglavlju baviti ne samo razumijevanjem povijesne slike već i definiranjem ovih termina, kako bi što bolje mogli sagledati stanje danas ali i razumjeti koji sve povijesno pozadinski utjecaji djeluju na percepciju članova LGBTQ+ kao i kako su povijesne promjene utjecale na razvoj homofobije i internalizirane homofobije.

3.1. Povijesni prikaz homoseksualnosti - do pojave LGBTQ+ akronima

Jedni od najranije zabilježenih istospolnih odnosa dolaze čak iz doba antičke Grčke, gdje je uobičajeno bilo da stariji muškarac *erastes*¹² za partnera odabere mlađeg adolescenta *eromenos*¹³. Ovakav odnos se smatrao i vrlo cijenjenim jer su vjerovali u njegovo pedagoško vođenje i značenje (Dover, 1989). Vrlo često dječaci su se kupovali kao robovi u ovu svrhu ili se tražilo posebno odobrenje za stupanje u ovakav odnos od oca dječaka. Osim svojih pedagoških beneficija, kako se smatralo u to vrijeme, ovi odnosi su bili cijenjeni i korišteni u svrhu kontroliranja populacije. Između ostalog, i tad je postojala praksa vjerovanja da ovi odnosi mogu uzrokovati određene poremećaje.

¹² Erastes – Naziv za starijeg partnera dolazi od grčki, "ljubavnik", koja se podjednako primjenjuje na heteroseksualne i homoseksualne odnose (Dover, 1989).

¹³ Eromenos - U grčkoj homoseksualnosti, u mnogim djelima poezije pasivni partner se naziva pais, 'dječak' (množina: paides), ova riječ se koristi također za pojmove; dijete, djevojka sin kćer i rob. Pais u homoseksualnim odnosima je smatrana osoba koja je dosegla svoj puni rast. Kako bi se izbjegla zabuna između nerazvijene osobe i potpuno razvijene osobe Dover koristi termin Eromenos, Grčki izraz eromenos, muško pasivno participiranje erana, "biti zaljubljen u ...", "imati strasnu želju za ...". Ipak je zadržao 'dječaka' u prijevodu grčkog odlomka koji kaže pais, a "dječak" ili "mladost" se koristi za opisivanje bilo kojeg odnosa u kojem je poznata približna dob mlađeg partnera (Dover, 1989).

Također postoje i dokumenti koji govore o razmjeni dobara za seksualne usluge, gdje su se takvi dječaci zvali *Pornos*¹⁴ (Dover, 1989).

U svojim najranijim spisima¹⁵, Platon je govorio o homoseksualnosti u pozitivnom tonu. Prema njegovim djelima, homoseksualnost je bila široko prihvaćena u demokratskim sustavima vladavine, dok u despotizmu¹⁶ nije naišla na slične oblike odobravanja. Aristotel u dijelu *Politika* opisuje kako su Kelti smatrali homoseksualnost posebnom čašću, a bila je iznimno cijenjena na Kreti gdje su na nju gledali kao učinkovitu formu kontrole populacije. Isto tako u antičkoj Grčkoj božica Cybelle je bila iznimno štovana od strane kulta svećenika koji su se kastrirali, odijevali u žensku odjeću kao i obraćali se međusobno ženskim rodnom (Dover, 1989). Ovo su samo neki ali vrlo jasni primjeri transseksualizma¹⁷ kao i pozitivnog gledanja na homoseksualnost (Benjamin, 1966, prema Califa, 2003).

¹⁴ Pornos – Porne zajedno sa pernanai (prodati) je bila uobičajena grčka riječ za žene koje naplaćuju seksualne usluge. Šire poznato kao prostitucija. Muška izvedenica pornos, odnosi se na muškarce ili dječake koji su se upuštali u homoseksualne radnje i za to uzimali novac (Dover, 1989).

¹⁵ Referenca na Platonovo dijelo iz spisa *Zrelog doba*; Simpozij ili Gozba – o ljubavi, koje datira između 385-370. godine prije Krista. Prikazuje prijateljsko nadmetanje govora skupine uglednih muškaraca koji su prisustvovali gozbi. Među muškarcima su filozof Sokrat, politička figura Alcibiades i komični dramatičar Aristofan. Govori su bili o Erosu, bogu ljubavi i želje. Na Simpoziju je Eros prepoznat i kao erotska ljubav i kao fenomen koji može nadahnuti hrabrost, velika djela te pobijediti čovjekov prirodni strah od smrti. Pregledava ga kako nadilazi svoje zemaljsko podrijetlo i postiže duhovne visine. Govori se vrte i oko istospolne ljubavi, konkretno homoseksualnih odnosa između odraslih muškaraca i adolescenata (Dover, 1989). Filozof Aleksandar Nehamas (1989) rekao je da je "izvanredna činjenica da Simpozij, prva eksplicitna rasprava o ljubavi u zapadnoj literaturi i filozofiji, započinje kao rasprava o homoseksualnoj ljubavi". Profesor Queer studije Louis Crompton kaže da svi govornici pretpostavljaju da će "ozbiljna ljubav obično značiti ljubav između muškaraca, uglavnom ljubav starijeg prema mlađem muškarcu", ali napomenuo je da knjiga odražava izmiješana mišljenja drevnog grčkog društva o tome treba li takva muška ljubav biti fizička (Crompton, 2003).

¹⁶ Despotizam - oblik je vladavine u kojem jedan entitet vlada apsolutnom moći. Obično je taj entitet pojedinac, despot, ali društva koja ograničavaju poštovanje i moć na određene grupe također se nazivaju despotiska (Encyclopaedia Britannica Films, 1946).

¹⁷ Transseksualne osobe imaju rodni identitet koji nije u skladu ili nije kulturološki povezan s dodijeljenim spolom. Obilježava ih želja za trajnim prelaskom na spol s kojim se identificiraju, obično traže medicinsku pomoć (uključujući hormonsku nadomjesnu terapiju i druge terapije za promjenu spola) kako bi se pomoglo uskladiti svoje tijelo s njihovim identificiranim spolom. Transseksualnost je podpojam unutar transrodnih osoba (Alegria, 2011).

Prema djelu Johna Boswella „Christianity, Social Tolerance and Homosexuality“ postojali su brojni redovi i samostani unutar kojih je prakticiranje homoseksualnih radnji bilo uobičajeno. Prema tome, Rimokatolička crkva u početku nije sputavala homoseksualnost već to počinje činiti tek oko 12. stoljeća. Dakako, bitno je napomenuti da su djela Johna Boswella smatrana izrazito kontroverznima te se mnogi ne slažu s tvrdnjama koje je iznio u njima. O ženskim istospolnim vezama i odnosima, posebno kroz staru povijest, nema puno dokumenata, iako Bennet i Froide govore da termin lezbijstvo se pojavljuje od 1732. godine. Međutim budući da se u početku nije puno obraćalo pažnje na lezbijski seks iz jedne činjenice, a to je jer nema falusa, tako da sve što to ne podrazumijeva nije se smatralo seksualnim (Bennett i Froide, 1999).

3.2. Preokret u percepciji homoseksualnosti u povijesti – presudna uloga renesanse

Čak iako se na homoseksualnost stoljećima u raznim kulturama gledalo kao na normalno društveno prihvatljivo ponašanje, jedno je razdoblje obilježilo i bilo presudno za mijenjanje svijesti o homoseksualnosti, a to je renesansa. „Opresija nad osobama ove orijentacije vršena u početku primarno od strane Rimokatoličke crkve i u tom razdoblju je od kompletno legalnog prešla u prekršaj ili „griješ“ za koji se izriče pa čak i smrtna kazna.“ (Boswell, 1980, str 293.) U nekim zemljama, razvojem psihologije kao znanosti, homoseksualnost je po prvi put postala temom rasprave, a da to nije uključivalo biblijsku pozadinu. Prve studije slučaja provodile su se na „osumnjičenima“ kako bi potvrdili njihove seksualne predispozicije za isti spol (Edsall, 2003). Tijekom 1870-tih i 80-tih, široko se koristi termin degeneracija¹⁸ za opisivanje pojma homoseksualnosti (Edsall, 2003). Tek nešto u kasnijim godinama, znanstvenici Westphall i Foucault upotrebljavaju, tada novi termin, homoseksualnost, i ne referiraju se na termin „sodomija“¹⁹ koji je bio izričito popularan u renesansom procvatu

¹⁸ Degeneracija – tijekom 1870-tih i 80-tih je postala nadaleko prihvaćena teorija o homoseksualnosti. Benedikt Augustin Morel smatra se ocem teorije degeneracije. Njegove teorije govore da fizičke, intelektualne i moralne nepravilnosti potječu od bolesti, urbane prekomjerne populacije, neuhranjenosti, alkohola i drugih nedostataka njegovog suvremenog društva (Edsall 2003).

¹⁹ Sodomija – termin koji određene seksualne radnje definira kao zločine. Određeni seksualni činovi koji se podrazumijevaju pod nazivom sodomija rijetko su zakonski određeni, ali u sudskim procesima oni uključuju bilo koje seksualne činove koji su neprirodni ili nemoralni (Weeks 1981). Sodomija obično

rimokatoličke crkve koja je upravo ovim terminom označavala sve vezano za homoseksualnost.

Iz ovog povijesnog pregleda jasno je vidljivo da se nakon renesanse pa dugi niz godina sve do Drugog svjetskog rata i nadalje, homoseksualnost prepoznavala kao „poremećaj“, „griješ“ ili nešto zabranjeno (Adams, Lee i Griffin, 2007). Ovakva shvaćanja i paralele nedvojbeno svoj utjecaj imaju i u današnjem društvu te su jedna od prvih predispozicija za razvoj negativnih osjećaja prema i stavova prema pripadnicima LGBTQ+ zajednice.

3.3. *Borba za seksualna prava u Europi i Hrvatskoj*

Razne europske organizacije već se desetljećima bore za prava LGBT manjina na području Europe. Ovu borbu dodatno otežava činjenica da europski zakonski sistemi nisu uvijek imali pravovaljani odgovor na probleme s kojima se pripadnici seksualnih manjina mogu susresti (Butterfield, 2013). Unatoč tome, organizacije poput ILGA-Europe upozoravaju kako neke europske zemlje među kojima je i Hrvatska ne ispunjavaju svoje obaveze po pitanju uvažavanja prava seksualnih manjina ali i takozvanog „europeljstva“. Prema Butterfield (2013) u razvoju seksualnih prava u zemljama članicama Europske unije nije uvijek postignuto usklađivanje prava i poštovanje europskih načela. Nezanemarivo je da su se mnoge stvari promijenile unutar zadnjih dvadesetak godina (antidiskriminacijski zakoni, pravo na socijalne usluge, sklapanje braka i zasnivanje obitelji). Međutim, i dalje ostaje potreba za radom na potpunom usklađivanju ljudskih i seksualnih prava svih zemalja članica te uvažavanju svačijeg prava na izbor.

4. Što je to homofobija i u kojim oblicima se javlja

Prema rezoluciji Europskog parlamenta o homofobiji u Europi i Newportu iz 2015., homofobija obuhvaća širok spektar negativnih stavova i osjećaja koji su usmjereni prema osobama pripadnicima LGBTQ+ zajednice. Upravo zato može ju se ugrubo definirati kao:

uključuje analni seks, oralni seks i bestijalnost. A u praksi se rijetko provode zakoni o sodomiji protiv heteroseksualnih parova već se u velikoj mjeri koriste protiv homoseksualaca (Sullivan, 2003).

„set predrasuda, averzije ili mržnje koje su nastali na temelju iracionalnog straha i neznanja, a nerijetko povezane s religioznim vjerovanjima. Manifestira se često kroz diskriminaciju i nasilje te može biti usmjerena prema specifičnim skupinama poput transfobije i lezbofobije²⁰.“

(Adams i sur., 2007)

Isto tako može se pojaviti kroz različite forme poput: internalizirane homofobije (*autohomofobije*)²¹, socijalne, emocionalne, racionalne ili institucionalizirane homofobije. Institucionalizirana homofobija se odnosi na svjetske religije koje sadržavaju anti homoseksualna vjerovanja ili stavove. Međutim, valja napomenuti da i u religijskim zajednicama ima ljudi koji na homoseksualnost gledaju pozitivno. Isto tako nije samo religija ta koja može poticati homofobiju, već još uvijek postoje zemlje i politike koje homoseksualnu odnosno LGBTQ+ zajednicu kriminalno gone i kažnjavaju (Jones, Itaborahy, 2011).

4.1. Internalizirana homofobija

Iako se općenito pojam homofobije vrlo često može čuti, specifičan oblik ovog „fenomena“ pojavljuje se vrlo često i narušava individualni odnos prema sebi kao i prihvaćanje vlastite seksualnosti. Internalizirana homofobija²² često u medijskom

²⁰ Transfobija i lezbofobija - Lezbofobija (ponekad lezbifobija) obuhvaća različite oblike negativnosti prema lezbijkama kao pojedincima, parovima ili kao društvenoj skupini. Na osnovu kategorija spola, seksualne orijentacije, identiteta i rodne ekspresije, ova negativnost obuhvaća predrasude, diskriminaciju, mržnju i zlostavljanje; sa stavovima i osjećajima u rasponu od prezira do neprijateljstva. Lezbofobija je mizoginija koja se presijeca s homofobijom i obrnuto. Transfobija obuhvaća niz negativnih stavova, osjećaja ili postupaka prema transrodnim ili transseksualnim osobama ili prema transseksualnosti. (Durnell, Francess, 2011) Može uključivati strah, odbojnost, mržnju, nasilje, gnjev ili nelagodu koja se osjeća ili izražava prema ljudima koji nisu u skladu s rodnim očekivanjima društva. Često se izražava uporedo s homofobičnim pogledima, pa se stoga često smatra aspektom homofobije (Adams i sur. 2007). Transfobija je vrsta predrasuda i diskriminacije, slična rasizmu i seksizmu, a transrodne osobe u boji često su podložne sva tri oblika diskriminacije odjednom (Meyer, 2015).

²¹ Internalizirana homofobija i autohomofobija su sinonimi. Termin autohomofobija je više kolokvijalne naravi.

²² Postoje brojne dvojbe u definiranju jedinstvenog naziva za pojam internalizirane homofobije jer mnogi znanstvenici osporavaju legitimnost i zamjeraju nedostatak širine ovog naziva. Herek (2004) govori kako u istraživanjima internalizirane homofobije u većini vremena se ne otkriva intenzivan strah i reakcije tjeskobe kada heteroseksualci gledaju fotografije muškaraca koji imaju seks s muškarcima te podaci sugeriraju da su gađenje i bijes, a ne strah, vodeći osjećaji u negativnim reakcijama heteroseksualaca na

svijetu i literaturi poznata kao *autohomofobija* odnosi se na negativne stavove, vjerovanja i predrasude o homoseksualnosti i pripadnicima LGBTQ+ zajednice, gdje osoba koja osjeća spolnu privlačnost prema osobama istog spola, projicira te stavove prema sebi, neovisno o tome da li se uopće osoba već identificirala ili ne kao pripadnik LGBTQ+ zajednice (Herek, Gregory, 2004; Herek, 1998; Williamson, 2000). Također, ovisno o tome kakve stavove kao i koliko su ti stavovi svjesno ili podsvjesno internalizirani ovisi stupanj u kojem je osoba zahvaćena ovim problemom (Journal of Adolescent Health Care, 1988). Internalizirana homofobija uključuje negativne globalne stavove o homoseksualnosti, nelagodu povezanu s otkrivanjem svoje seksualne orijentacije drugima, otuđenje od LGB zajednice, i nelagodu vezanu uz istospolne seksualne odnose (Newcomb i Mustanski, 2010, prema Kamenov i sur. 2016).

Stojaković (2016) kompleksnost internalizirane homofobije opisuje na sljedeći način: „*čini mi se da je internalizirana homofobija, ta samomržnja s kojom se veliki broj homoseksualaca tijekom svog života bori, daleko kompleksnija od homofobije heteroseksualnih ljudi. Ona je svakako intenzivnija i samorazarajuća, ima više dimenzija koje se isprepliću, sudaraju, guše u vrtlogu emocija i misli. Ovom temom su se bavili mnogi, i mnoga su rješenja ponuđena, ali malo koja mogu efektivno pomoći homoseksualnim osobama, društvenim bićima, koji su, kao i svi drugi, ovisni o okolini u kojoj žive. Dok društvo ne prihvati homoseksualnost kao legitiman dio seksualnosti (i dok ne prihvati da seksualnost ima širok spektar) i bitan dio ljudskog iskustva, homoseksualne osobe će se uvijek susretati sa samomržnjom.*“ (str 14).

LGB osobe. Dakle, dijagnostički pojam fobija nije točan način opisivanja takvih odgovora. Osim toga, lezbijke feministkinje su kritizirale pojam homofobija iz sljedećih razloga: homofobiju smatraju neracionalnim strahom (lezbijstvo, homoseksualnost i biseksualnost su stvarne prijetnje muškoj dominaciji i heteropatrijarhalnim vrijednostima i strukturi); za kontekstualizaciju predrasuda unutar pojedinca a ne u širem društvenom, političkom i kulturnom kontekstu; za androcentrizam u pojmu homofobija (npr., tumačenje homoseksualca znači gej); i za neprilagođavanje međusobnih ugnjetavanja seksizma i heteroseksizma zbog kojeg se iskustvo lezbijskih i biseksualnih žena ugnjetavanja bitno razlikuje od onog gay i biseksualnih muškaraca (Kitzinger, 1996; Kitinger i Perkins, 1993 .; Pharr, 1988; Rich, 1980). Zbog ovih kritika nekoliko je autora predložilo alternativne izraze, poput homonegativnosti (Hudson i Ricketts, 1980; Morrow, 2000), internalizirana homonegativnost (Mayfield, 2001), heteroseksizam (Herek, 1995) i internalizirani heteroseksizam (Szymanski, 2004; Szymanski i Chung, 2003).

U ovom radu koristit ćemo pojam internalizirane homofobije, isključivo zbog njegove široke primjene u akademskom jeziku i medijskoj kulturi.

Neki autori vjeruju kako postoji i opasnost od potpune nemogućnosti prevladavanja internalizirane homofobije, pri čemu može imati negativan učinak na LGB osobe dugo nakon coming out-a (Gionsiorek, 1998, prema Meyer, 2009). No, negativne stavove i uvjerenja moguće je ublažiti obrazovanjem, životnim iskustvom kao i terapijom (Williamson, 2001). Internalizirana homofobija također može obuhvaćati ne samo svjesna već i nesvjesna ponašanja. Ta ponašanja su najčešće uvjetovana potrebom konformiranja s društvenim očekivanjima koja su vođena *heteronormativnošću* ili *heteroseksizmom*²³. Ovo najčešće može biti iskazano kao ekstremna potreba za suzbijanjem i/ili poricanjem vlastitih seksualnih preferencija kako bi se pojedinac u heteronormativnom svijetu osjećao „prihvaćeno“ ili „normalno“. Naravno, nisu samo ekstremna ponašanja pokazatelj, postoje i suptilni pokazatelji, poput pripisivanja društveno očekivanih rodnih uloga tipičnih za heteronormativnu hegemoniju (Herek, 2004). Zanimljivo je da neka istraživanja pokazuju kako su homofobni ljudi ponekada i osobe s potisnutim homoseksualnim željama, što se čini posebno smisleno kada promatramo ranije navedene ekstremne potrebe za dokazivanjem svoje heteroseksualnosti kako bi se pojedinac osjećao „normalno“ (APA, 2004). Izrazito homofobni muškarci koji seksualno reagiraju na homoerotične fotografije, studenti koji dolaze iz rigidnih anti-gej obitelji s represijom vlastite homoseksualnosti i homoseksualnih privlačnosti, kao i religiozni vođe koji vode žustru bitku protiv homoseksualnosti, a kasnije izlaze van s istim seksualnim sklonostima su samo neki od rezultata brojnih istraživanja na ovu tematiku. Prema Cheval i sur. (2016) rezultati pokazuju kako homofobija, više reflektira probleme s generalnom seksualnošću nego li sa samom homoseksualnosti. Dok drugi govore o tome da homofobija ipak nije potisnuta homoseksualnost (Marczyk, 2019). Kada govorimo o internaliziranoj homofobiji, često se zna potegnuti i fraza internalizirane seksualne stigme kao termin koji ju opisuje (eng. *Appropriate therapeutic responses*). Internalizirana stigma se pojavljuje kad osoba vjeruje u negativne stereotipove o sebi, bez obzira od kuda ti

²³ Heteronormativnost podrazumijeva da je heteroseksualnost, utemeljena na spolnoj binarnoj normi (Harris, White, 2018). Prema heteronormativnom stajalištu, pretpostavlja se da seksualni i bračni odnosi su jedino primjereni među ljudima suprotnog spola. Stoga "heteronormativni" pogled uključuje usklađivanje biološkog spola, seksualnosti, rodnog identiteta i rodne uloge. Heteronormativnost je često povezana s heteroseksizmom i homofobijom (Goodmann, Gorski, 2014). Heteroseksizam je skup stavova, mišljenja i predrasuda u koje smatraju heteroseksualne odnose primarnim i jednim pravim načinom izražavanja seksualnosti koji je superioran nad svim drugim oblicima (Jung, Smith, 1993).

stereotipi dolazili, te se može odnositi na mnoge druge stereotipe. Postoje brojne dijagnostičke skale za mjerenje internalizirane homofobije prema kojima se mjeri količina neugodnosti koju osoba osjeća prema svojoj seksualnosti. Međutim, kritika na njih je da pretpostavljaju neugodu s ne bivanjem heteroseksualnim što opet ide u prilog heteronormativnosti (Adams, 1996; Shidlo, 1994). Uz pretpostavku da internalizacijom negativnih stavova u sliku o sebi dolazi do unutarnjih sukoba koji snižavaju samopoštovanje i vode k poricanju vlastite vrijednosti. Internalizirana homonegativnost se može smatrati posebno opasnom za dobrobit LGB osoba. Naime, čak i kada neki LGB pojedinac nije meta nasilja i diskriminacije, niti se otkrio drugima u svojoj okolini, čime je očito dalje izbjegao odbacivanje i/ili nasilje i diskriminaciju, još uvijek može biti pod stresom kojem je izvor on sam odnosno čiji izvor je homonegativnost koja je internalizirana u sliku o sebi (Meyer, 2007). Međutim, alarmantna je činjenica istraživanja koje je u Ujedinjenom Kraljevstvu proveo Rivers²⁴ (1999) koja govori da je čak 1 od 3 LGB osobe napadnuta ili doživjela neki oblik nasilja i mržnje zbog svoje stvarne ili percipirane seksualnosti. Činjenica jest da se stanje unazad 20 godina itekako promijenilo i da živimo u doba kulture i generacija koje se na različite načine nose s homofobnim ponašanjem i heteronormativnošću, te da mentalno zdravlje mladih LGBT osoba nije više pod jednakim rizikom kao što je to bilo ranije (Savin-Williams, 2005, prema McDermott, 2008). Međutim, neosporivo je kako i trenutno stanje nosi razne izazove za LGBT zajednicu te da i dalje postoje sredine koje snažno promiču heteroseksualnu normu pri čemu unatoč širenju prihvaćanja različitih seksualnosti mladi ljudi moraju naučiti nositi se s problemima homofobije. Primjerice, autorica Heiden-Rootes (2018) u svom radu²⁵ govori kako mlađi ispitanici istraživanja, su češće podrijetlom iz obitelji koje su manje vjerski orijentirane, pri čemu se ti ispitanici češće identificiraju kao manje religiozni i pohađaju više fakultete. Zbog čega razlike prema dobi utvrđene u ovom istraživanju mogu ukazivati na kulturološki pomak u Sjedinjenim Državama. Istospolni odnosi dobivaju više prihvaćanja među mlađim generacijama,

²⁴ Istraživanje proveo: Rivers, I. (1999). The psycho-social correlates and long-term implications of bullying at school for lesbians, gay men and bisexual men and women. PHD thesis, University of Surrey

²⁵ Heiden-Rootes, K. i sur. (2020). A National Survey on Depression, Internalized Homophobia, College Religiosity, and Climate of Acceptance on College Campuses for Sexual Minority Adults, *Journal of Homosexuality*, 67:4, 435-451,

međutim, mlađi sudionici također su se češće nosili s depresijom (čak njih 49% u dobi od 18 do 25 godina). Nedavan coming out vlastitoj obitelji povezan je s povećanom suicidalnošću, a negativna reakcija obitelji je povezana s većom stopom depresije (Ryan i sur., 2009, prema Heiden-Rootes, 2018). Zanimljivo je da je isto istraživanje pokazalo kako mlađa populacija možda ima veću podršku i prihvaćanje društva, ali stariji pripadnici su ipak imali više iskustva i vremena za potražiti psihoterapeutsku pomoć, izgraditi odnose pune prihvaćanja te se povezati s LGB zajednicom kako bi smanjili manjinski stres. Recentna istraživanja često spominju perspektivu manjinskog stresa prema kojoj stresori su faktori i uvjeti koji vode promjeni i adaptaciji pojedinca, a ne okoline (Meyer, 2009). Meyer je definirao procese manjinskog stresa, na kontinuumu blizine sebi (*sebstvu*). Stresori koji su najviše distalni prema sebi su objektivni stresori - događaji i stanja koji se događaju bez obzira na karakteristike ili radnje pojedinca. Za LGB osobe, ovi stresori se temelje u heteroseksističkom okruženju, poput prevladavajućih anti-gej stereotipa, predrasuda i diskriminacije. Ti stereotipi dovode do više proksimalnih stresora poput procijene vlastite okoline kao prijetnje. Ukoliko se pojedinac nalazi u visoko neprihvaćajućoj okolini, on je skloniji prekrivanju i odbacivanju svog identiteta kako bi se lakše nosio sa stigmama koje takva okolina nameće. Dok najbliži na kontinuumu prema sebstvu su: internalizirana homofobija: internalizacija heteroseksizma, društveni stavovi i njihova primjena na sebe. Kako bi se smanjio utjecaj manjinskog stresa, pojedinci se okreću drugim članovima manjinske zajednice jer snažan osjećaj povezanosti sa zajednicom može umanjiti loše posljedice manjinskog stresa. Meyer i Dean (1998) smatraju internaliziranu homofobiju kao najpodmukliju vrstu manjinskog stresa, jer iako proizlazi iz heteroseksističkih društvenih stavova, može postojati čak i kad pojedinci ne doživljavaju izravna vanjska osuđivanja. Važno je napomenuti da usprkos tome, manjinski stres proizlazi i ima korijene upravo u svom socijalnom podrijetlu (Meyer, 2009). Također, školska klima koja potiče negativne socijalne stigme, može pojačati učinke manjinskog stresa, koji potom rezultira internaliziranom homofobijom, suicidalnim mislima nedostatkom samopoštovanja kao i brojnim fizičkim i psihičkim posljedicama (Meyer 1995, prema Heiden-Rootes i sur., 2020). Heiden – Rootes i sur. (2020) govore kako u izrazito religijskim sredinama poput fakulteta s čvrstom religijskom pozadinom, predrasudni stavovi i aktivno odbacivanje pripadnika seksualnih manjina mogu biti vidljiviji.

Religija značajno oblikuje jezik koji se koristi na ovakvim fakultetima pri čemu se LGBT osobe obilježava kao grešnike, a sve radnje koje odstupaju od religiozne heteronormativne politike kao grijeh. Štoviše, neki vjerski fakulteti mogu nuditi programe „podrške“. Dok je s jedne strane izrazito poželjno imati grupe koje pružaju podršku učenicima seksualnih manjina na afirmativan način, pri čemu olakšavaju nošenje s problemima uzrokovanim neprihvaćajućom okolinom (Heiden-Rootes i sur., 2020). S druge strane ovakve religijske grupe mogu biti izvor negativnih stavova prema sebi i u suštini potaknuti na internaliziranje homofobije.

Berg i sur. (2016) proveli su veliku analizu studija vezanih za internaliziranu homofobiju, pri čemu su uzeli u obzir sva dotadašnja istraživanja te izvukli analizu onoga što je potrebno unaprijediti. Među glavnim problemima, u većini studija, problem su sljedeći parametri: glavnina ispitanika su bili muškarci, bijelci u zapadnjačkim zemljama. Stoga je nedvojbeno kako istraživanja na temu internalizirane homofobije trebaju napraviti odmak od unificiranosti te obratiti pažnju na diverzitet.

4.2. *Proces internaliziranja homofobije*

Internalizirana homofobija je općenito viđena kao „*seksualni identitet karakteriziran stalnim, strukturiranim negativnim osjećajima, posebno osjećajem srama, i samomržnje*.“ (Moss 2003, str: 197) Uobičajeno je da se karakterizira prihvaćanjem stavova koji su kulturno dominantni i karakteristični za heteronormativnu premisu prema homoseksualnosti te usvajanje istih kao vlastitih stavova i uvjerenja (Dreyer, 2007). Istraživanja su pokazala kako internalizirana homofobija je povezana sa depresijom i problemima u samoprocjeni²⁶; lošim mehanizmima nošenja s diskriminacijom i stresom²⁷; niskim razinama socijalne potpore kao i lošijim općenitim fizičkim zdravljem²⁸. Gej muškarci i lezbijke postaju žrtvama stalnog emocionalnog

²⁶ Cox, N., Vanden Berghe, W., Dewaele, A., i Vincke, J. (2008). General and minority stress in an LGB population in Flanders. *Journal of LGBT Health Research*, 4, 181–194.

²⁷ Nicholson, W. D., i Long, B. C. (1990). Self-esteem, social support, internalized homophobia, and coping strategies of HIV-gay men. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 58, 873–876.

²⁸ Meyer, I. H., i Dean, L. (1995). Patterns of sexual behavior and risk taking among young New York City gay men. *AIDS Education and Prevention*, 7, 13–23. ; Waldo, C. R. (1999). Working in a majority

nasilja koje im se nanosi od strane društva, a samo skrivanje identiteta može biti pogubno na mentalno zdravlje pojedinca kao i njegovo opće dobro (Solomon i sur. 2015). Prema psihoanalitičaru Roughtonu (u Moss 2003, str. 201-202) proces internaliziranja homofobije je opisan na sljedeći način. Internalizirana homofobija ne svodi se samo na percepciju vlastite seksualnosti, već i na samo-poimanje osobe. Javlja se puno prije svijesti o vlastitoj seksualnosti kao osjećaj da je pojedinac drugačiji, i ta različitost je nešto loše što mora ostati tajna. Ovo je također način po kojem se internalizirana homofobija razlikuje od etničkog, rasnog i spolnog stigmatiziranja. U svim tim slučajevima pojedinac se nalazi u istoj situaciji kao cijela obitelj, dok tipično gej dijete se ne uklapa niti u očekivanja svoje obitelji te razvija osjećaje srama i nedovoljnosti iako ne razumije što je učinilo krivo.

Homofobija je formirana na isti način na koji su tabui u društvu internalizirani. Tabu ima funkciju reguliranja želja i ponašanja, a u ovom slučaju su to seksualna ponašanja (Dryer, 2007). Moss kao primjer ovakvih tabua uzima prehranu. U južnoafričkoj kulturi ne jede se pseće, konjsko meso ili insekti. Ne radi se o osobnoj preferenciji, već se ovo pravilo prihvatilo kao normalno, odnosno podrazumijeva se. Ako je proces socijalizacije bio uspješan, rezultati i sam proces su u potpunosti nevidljivi, a ljudi nisu ni svjesni kako i kada su te preferencije formirane. Jednostavno ih prihvaćaju kao realnost, kako bi stvari trebale biti, kao ispravan način (Moss, 2003). Smatraju kako je to dio realnosti, ono samo po sebi ne stvara limite koje ljudi mogu osjetiti. Kada usporedimo ovaj primjer i primijenimo na homoseksualnost, nagoni i ponašanja koje ove osobe imaju i prakticiraju se smatraju kao narušavanje stalnog realnog i razumnog reda (Moss, 2003). Istraživanja su pokazala kako je otkrivanje svog seksualnog identiteta članovima obitelji, kao i na radnom mjestu, je povezano negativno s internaliziranom homofobijom (Szymanski i sur., 2008). Nekoliko drugih istraživanja je pokazao kako internalizirana homofobija je negativno povezana sa stupnjem uključenosti u LGB grupu, brojem LGB prijatelja kao i količinom vremena provedenog s drugim LGB osobama (Mayfield, 2001; Ross i Rosser, 1996 .; Szymanski i Chung, 2001). Upravo zato internalizirana homofobija ima i socijalno i individualno naličje, referira se na internalizaciju zabrana dominantne kulture i isključenje homoseksualnosti,

context: A structural model of heterosexism as minority stress in the workplace. *Journal of Counseling Psychology*, 46, 218–232.

kao i osobni način na koji pojedinac se nastoji nositi s vlastitom borbom protiv homoseksualnosti.

Prvi interes za proučavanje internalizirane homofobije se rađa u istraživanjima o homofobiji iz 70-tih godina prošloga stoljeća. Weinberg je prvi koji je definirao termin homofobija još u 1972. godini kao strah i intoleranciju koju heteroseksualne osobe osjećaju prema homoseksualnim osobama, dok internalizirana homofobija, predstavlja način na koji osobe internaliziraju negativne stavove i vjerovanja o homoseksualnosti (Set i Altinok, 2016). Internalizirana homofobija karakteristična je za LGBT osobe koje žive u stigmatizirajućem društvu koje i u svojim vjerovanjima i stavovima prihvaćaju i cijene heteroseksizam, pri čemu prihvaćaju kritiziranje svih LGBTQ iskustava (Sherry, 2007). Naravno, moguće je da se sam proces internalizacije u ovome smislu može i odvijati potpuno nesvjesno, ali i svjesno kod LGBTQ osoba. Prema Shidlo (1994) internalizirana homofobija je bitan koncept za sve ne-heteroseksualne osobe zbog četiri glavna razloga. Prvenstveno, internalizirana homofobija ima velik utjecaj na mentalno zdravlje osobe, rezultat je odrastanja u kulturi koja oštro kritizira homoseksualnost. Upravo zato, izuzetno je bitno smanjivati razine internalizirane homofobije koju osoba proživljava savjetovanjem ili terapijom. A sam koncept internalizirane homofobije je bitan pokazatelj i predstavnik onoga s čime se susreću sve ne-homoseksualne osobe.

4.3. Hegemonija heteronormativnosti kao okidač internalizirane homofobije

Iako je termin homofobija u upotrebi od 1972., kada ga je uveo i opisao G.Weinberg, a označava iracionalan strah od homoseksualaca koji rezultira u stigmatizaciji, odvajanju i nasilju, pojedini znanstvenici tvrde kako takvo određenje nije dovoljno za opisivanje širine opresije koju ima na ljude i njihov seksualni identitet. U psihologiji, *phobia* označava strah koji je iracionalan, međutim homofobija može u sebi sadržavati puno više od iracionalnog straha. Najčešće se uz nju vežu predrasude koje rezultiraju djelima diskriminacije, zlostavljanja i nasilja a *homo* stavlja naglasak na one koji su potlačeni, a ne na one koji vrše opresiju. Zato se u današnje vrijeme masovno koristi i termin heteroseksizam (Herek, 2014).

Heteroseksizam je definiran kao vjerovanje da heteroseksualnost je ili bi trebala biti jedina prihvatljiva seksualna orijentacija te strah i mržnja onih koji imaju seksualne privlačnosti prema istom spolu (Blumenfeld, 1992). Međutim, u široj upotrebi je i dalje termin homofobija jer je poznat i preferirano upotrebljen. Još od 70-tih godina homofobija je termin koji je postao generalno poznat (Gough 2009). Audrey Lorde (1988) homofobiju definira kao teror od osjećaja ljubavi prema istom spolu i mržnju od takvih osjećaja u drugih ljudi. Heteroseksizam s druge strane za nju je vjerovanje u naslijeđenu superiornost heteroseksualnosti u odnosu na sve druge seksualnosti koja joj tim putem osigurava dominaciju. Heteroseksizam zajedno s homofobijom zrcali kulturnu heteronormativnost, koja je prema Oesterreich (2002) društveno i političko poticanje stalnog spajanja muškaraca i žena. Prema čemu heteronormativnost je ta koja određuje koga se smatra građaninom i koji su načini sudjelovanja u demokratskom građanstvu. Primjerice, *spol*; spol je društveno uvjetovan pojam i podrazumijeva ili/ili. Ili je osoba žena ili je muškarac, heteronormativnost ne podrazumijeva postojanje bilo čega između, te bilo kakva odstupanja od zadanih spolnih uloga su kažnjavana stereotipizacijama i etiketiranjem (Thorne 1995, Wongi sur. 1999; West i Zimmerman 1987). Kako bi se određena etiketa „prišla“, često se osobine koje se pripisuju pretjeruju te se stavlja naglasak na njihovu „abnormalnost“. Čisti primjer ovoga imamo samo u činjenici da se gay muškarce pretjerano feminizira, dok se lezbijke smatraju „grubijankama“.

Postoje mnogi razlozi zašto se javlja internalizirana homofobija i generira ekstremna i nepodnošljiva stanja uma. Moss (2003) govori o emocionalno zbunjujućim stanjima koje osobe prolaze, primjerice: homoseksualni muškarci i lezbijke doživljavaju odnose u kojima mogu izraziti i primiti ljubav na paradoksalan način. Prvo, kao i sva živa bića teže i žele ljubav, ali nasuprot tim željama javljaju se negativni osjećaji prema vlastitoj seksualnosti. Negativni osjećaji su duboko internalizirani, a za njih su odgovorni stavovi kulturne sredine u kojoj pojedinac boravi i živi. Ti negativni osjećaji ih tjeraju da žele izbjegavati izražavanje svoje vlastite „neprihvatljive“ seksualnosti (Dreyer, 2007). Upravo zato se pojedinci nalaze u konstantnom sukobu između ljudske potrebe za ljubavlju i potrebe za skrivanjem. Ogroman unutarnji konflikt može dovesti do nepodnošljive emocionalne boli koji u nekim slučajevima završi i suicidom.

4.4. *Kada se internalizirana homofobija javlja i kakav je njen utjecaj na dijete i njegov razvoj*

Sam proces internaliziranja homofobije je kompleksan te se smatra da počinje u ranim fazama čovjekova života. Jasan primjer ovoga se vidi u zapadnjačkoj kulturi gdje je internalizirana homofobija potaknuta činjenicom da većina djece je odgajana u heteroseksualnom obiteljskom okruženju, odnosno domu. Pri odrastanju i pri odgoju u takvim obiteljima nerijetko je slučaj da ih se i uči isključivo i samo heteroseksualnim vrijednostima (Meyer i Dean 1998). Ovo se najčešće događa zbog činjenice što tradicionalne obitelji su vođene vjerovanjem da heteroseksualnost je superiorna orijentacija (Szymanski i Carr, 2008). Tijekom odrastanja u takvom obiteljskom okruženju većina djece već od najranije dobi je pod izravnim utjecajem heteroseksizma i anti-gay vjerovanja od strane svoje obitelji kao i uže zajednice društva u kojem odrastaju, a ima primaran i velik utjecaj na formiranje osobnih stavova i mišljenja djeteta (Set i Altinok, 2016). Imajući to na umu, iznimno je bitno da se poruka ravnopravnosti, jednakosti i poštovanja, prenosi od najranije dobi putem odgoja i obrazovanja u školama kao i porukama koje se svakodnevno prenose u medijima. S druge strane, pravni sustav također igra bitnu ulogu, podupirući stigmatizaciju homoseksualnosti blokira njeno prihvaćanje. Ovo se često događa kroz omogućavanje samo heteroseksualnim parovima sklapanje braka i posvajanje djeteta. Osim toga, zajednica i kultura mogu tretirati homoseksualnost kao nevidljiv fenomen, pretpostavljajući da su svi heteroseksualni (Set i Altinok, 2016). Čineći homoseksualnost nevidljivom, stvara se problem za pojedince koji nisu heteroseksualne orijentacije, kad postanu vidljivi (*coming out*) njihova okolina ih stigmatizira, smatra ih neprirodnim, abnormalnim i samim time osuđuje na diskriminaciju. Socijalna opresija koju LGBTQ+ osobe dožive doseže vrhunac kad osjete potrebu da usvoje društvene i tradicionalne ideologije. Ovo može voditi ka teretu negativnih vrijednosti i emocija o vlastitoj seksualnosti (Shidlo, 1994).

Za proces razvoja internalizirane homofobije u osobe smatra se da je dosljedan s teorijom obilježja povezanih s viktimizacijom (Allport, 1954). Prema tome, Allport smatra da predrasude, koje doživljava stigmatizirana osoba pokreću njihovu defenzivnu reakciju. Što na kraju rezultira time da osoba koja je stigmatizirana postaje anksiozno

sklona ka stigmatizaciji. Upravo zbog toga, kako osoba postajući svjesna sebe, stigmatizaciju internalizira pri čemu se može razviti visok stupanj samomržnje ili identifikacije s agresorom. Sukladno tome, LGBTQ+ osobe se teško prilagođavaju svome statusu manjine, pri čemu potiskuju svoje identitete te stvaraju kognitivnu disonancu između pravoga sebe i identiteta koji prezentiraju na van da bi bili prihvaćeni (Set i Altinok, 2016). Isto tako, dokazano je kako je internalizirana homofobija povezana usko i sa spolnim ulogama, heteroseksualnom ideologijom, osjećajem stalnog sukoba s vlastitom seksualnom orijentacijom, nemogućnošću dijeljenja orijentacije s okolinom, otežanom komunikacijom kao i nedostatkom potpore iz društva (Herek, Cogan, Gills i Glunt, 1997; Syzmanovski, Chung i Balsam, 2001).

5. Formiranje seksualnog identiteta i problem internalizirane homofobije

Razvoj seksualnog identiteta u lezbijki, gej muškaraca ili biseksualaca je često kompleksan i nimalo lak proces. Studija koju su proveli Greene i Britton (2012) sugerira kako su odnosi između osjećaja srama, internalizirane homofobije, podvojenosti u emocionalnom izražavanju su važni za razumijevanje razvojnog stadija ljudske seksualnosti te uvelike utječu na njega. Težina razvoja seksualnog identiteta proizlazi i iz činjenice da LGB osobe nemaju obiteljsku pozadinu i zajednicu koja se nosi s istim problemima, i od kojih mogu učiti o vlastitom identitetu, poput članova drugih manjina (*etničke i rasne manjine*) (Rosario, 2006). Vrlo je češći slučaj da su LGB osobe odgajane u sredinama koje nisu ili dovoljno obrazovane ili otvorene ka homoseksualnosti. Razvoj seksualnog identiteta u LGB osoba se još naziva i „*coming-out*“ procesom. A obrađen je s nekoliko teorijskih koncepata²⁹. Ovi teorijski modeli, kada se zajedno razmatraju govore o procesu formiranja identiteta i težnja ka kongruentnosti identiteta sa seksualnom orijentacijom (Rosario, 2006). Formiranje identiteta se sastoji od postajanja svjesnim seksualne orijentacije, propitkivanja je li osoba gej i istraživanja te homoseksualne privlačnosti koju osoba osjeća, na način da se osoba uključuje u socijalne i seksualne aktivnosti (Cass i sur., u Rosario 2006).

²⁹ Vidi: Cass, 1979; Chapman i Brannock, 1987; Fassinger i Miller, 1996; Minton i McDonald, 1984; Morris, 1997; Rosario, Hunter, Maguen, Gwadz, i Smith, 2001; Troiden, 1989; Eliason, 1996.

Integracija identiteta uključuje uključivanje LGB identiteta kroz prihvaćanje i razrješenje internalizirane homofobije, tako da osoba transformira negativne stavove u pozitivne, te se osjeća ugodno znajući da druge osobe mogu znati istinu o njegovoj seksualnosti (Rosario, 2006). Formiranje i integracija identiteta su recipročni procesi, koji dijele neke zajedničke komponente, poput gej aktivnosti koje služe kao poticaj za razvoj identiteta kao takvog (Rosario, 2006). S obzirom na društveni kontekst u kojem LGB pojedinci žive, nasilje te diskriminaciju koju doživljavaju, ne čudi kako dio LGB pojedinaca odabire prikrivati svoju seksualnu orijentaciju. Prikrivanje se smatra i „ostajanje u ormaru“, što je suprotno comingout-u. Ovo je pokušaj osobe da izgleda heteroseksualno, s neuspjehom u iskazivanju svoje stvarne seksualne orijentacije (Ford, 2003, prema Kamenov i sur., 2016). Za razliku od drugih manjinskih skupina koje od malena uče kako je to biti „drugačiji“, pripadnici seksualnih manjina ne prolaze kroz proces anticipatorne socijalizacije koji podrazumijeva da ih netko pripremi i objasni im kako je to biti osoba homoseksualne orijentacije. Njihovi roditelji uobičajeno nisu homoseksualni i nisu svjesni seksualne orijentacije svog djeteta te općenito nisu okruženi ljudima koji su u tom pogledu slični njima (Dank, 1971, prema Kamenov i sur., 2016). Karakteristično za osobe koje prikrivaju svoju seksualnu orijentaciju jest da imaju svijest da su drugačiji te smatraju da bi mogli biti homoseksualne orijentacije, ali se ponašaju kao osobe heteroseksualne orijentacije te pritom ne istražuju LGB zajednicu, niti su u njoj aktivni. Ono što ponajviše doprinosi prikrivanju seksualne orijentacije jest koncept heteronormativnosti koji se fokusira na heteroseksualnost kao ispravan način života. Osobe koje prikrivaju svoju seksualnu orijentaciju tako propuštaju priliku identifikacije i afilijacije s drugim homoseksualnim i biseksualnim osobama, odnosno pozitivne učinke takvog priklanjanja na njihovo samopoštovanje (Kamenov i sur., 2016).

5.1. Proces coming outa

Engleski termin *comingout*, je proces kojim LGBT osobe spoznaju i otkrivaju svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet sebi drugima. Osim što otvorenost po pitanju svog identiteta označava proces, comingout-om nazivamo i sam čin razgovora s

nekim o svom seksualnom i/ili rodnom identitetu (LORI, 2011). Coming out obuhvaća različite procese, odnosno situacije u životu lezbijki, gej muškaraca, biseksualnih, transrodnih i transseksualnih osoba, a oni uključuju proces u kojem se osoba susreće sa saznanjem da je drukčija po pitanju svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, pokušaje negiranja ove činjenice ili početak procesa samoidentifikacije kao LGBT osobe. Prema autoru Berzonu (2001), coming-out predstavlja prekretnicu u osobnom razvoju pripadnika seksualne manjine te može imati i dugotrajne pozitivne političke posljedice povećanjem svijesti o LGBT vidljivosti. Prema APA-i (2012) posebna iskustva pojedinaca seksualne manjine mogu se uvelike razlikovati ovisno o etničkoj pripadnosti, socioekonomskom statusu, dobnoj skupini i kulturnim normama, te mogu biti razlog skrivanja vlastitog identiteta. Dakle, proces prihvaćanja svog seksualnog i/ili rodnog identiteta, podrazumijeva razvijanje pozitivnih osjećaja vezanih uz svoj identitet, osjećaja ponosa i samopoštovanja te prevladavanje negativnih osjećaja o sebi; osoba se želi prestati skrivati te želi biti otvorena s drugima po pitanju svog identiteta. Na putu do potpune otvorenosti osoba prolazi kroz mnoge faze i čini mnoge korake. Proces je kod svake osobe individualan, te ne prolaze nužno svi pripadnici seksualnih i rodničkih manjina kroz sve navedene faze (LORI, 2011). Prolazeći kroz proces, osoba se nosi i s okolinom, koja može s negativnim porukama homoseksualne i transrodne osobe etiketirati kao „nenormalne“. Zbog neuklopljenosti u heteropatrijarhalne obrasce osoba će biti prisiljena voditi život u kojem neće moći uživati sva prava koja joj pripadaju, bit će izložena svakodnevnoj diskriminaciji i odbacivanju. Kod lezbijki, istraživanja su pokazala kako žene koje dožive depresiju su manje sklone coming-outu nego li manje depresivne vršnjakinje (Van Dam, 2014, prema Case i sur. 2018). Za razliku od pripadnika/ca drugih marginaliziranih grupa, lezbijka, gej muškarac, biseksualna ili transrodna osoba (najvjerojatnije) neće imati podršku u svojim obiteljima. Ovo rezultira činjenicom da zbog svog identiteta osoba nema razvijene socijalne kontakte u školi, na fakultetu, na radnom mjestu, općenito u međuljudskim odnosima i okolini (Lori, 2011). Coming out za biseksualne osobe je posebno problematična tema. Zbog nedostataka kulturnog razumijevanja biseksualnosti, negativnih stereotipa vezanih za biseksualnost (koju održavaju i ravnopravne i queer zajednice), i stalne neizvjesnosti i nedefiniranosti seksualnog identiteta koji je često rezultat života u društvu koje vjeruje da biseksualni ljudi uopće ne postoje. Biseksualne osobe primjenjuju strategije selektivnog otkrivanja

tijekom svog života, posebno ako su u partnerstvu s drugim spolom ili rodom od sebe (Klein i sur., 2015).

Proces coming out-a je dakako dvojako važan. S jedne strane osoba sazrijeva i prestaje skrivati svoj identitet te svjesno pristaje i uči se nositi s posljedicama koje pred nju stavlja društvo, a s druge strane, ispunjenje koje dolazi s odlukom da se osoba više ne skriva donosi brojne pozitivne učinke na sliku o sebi, svakodnevno ponašanje, samopoštovanje i okolinu. Isto tako, pojedini autori govore o coming out-u kao obliku političkog aktivizma. Što može imati pozitivan utjecaj na okolinu: „sve je više dokaza da heteroseksualci koji poznaju nekoga tko je gay ili lezbijka, imaju pozitivnije stavove prema LGB osobama općenito” (Rees-Turyn, 2007, prema Klein i sur., 2015., str. 158) Postoje različiti modeli definiranja faza coming out-a. Tradicionalno ovi modeli su bili korišteni kao ciljevi u kognitivnom i socijalnom razvoju pojedinca. U prošlosti se homoseksualnost shvaćala mentalnim poremećajem, međutim kroz vrijeme kako se shvaćanje seksualnosti okretalo prihvatanju i normaliziranju, modeli koji ih opisuju su nastali kao opis i vodilja kroz proces transformacije homoseksualne osobe, koja je ispunjena samomržnjom ka osobi koja se u potpunosti prihvaća (Tamashiro, 2015). Među najkorištenijim i najpoznatijim je svakako model autorice Cass, iz 1979. godine. Svoj model razvila je tijekom serije kliničkih intervjua, kako bi generalizirala svoja saznanja u šestofazni model razvoja:

1. *Zbunjenost oko identiteta* - Ispitivanje vlastitog identiteta s obzirom na privlačnost osobama istog spola. Osoba postaje svjesna da je drugačija od svojih vršnjaka.
2. *Usporedba identiteta* - Osobe uočavaju da su drugačije od ostalih. Vjeruju da su homoseksualni, ali nastoje se prikazati kao heteroseksualna osoba.
3. *Tolerancija prema identitetu* - Osobe shvaćaju da su homoseksualne u heteroseksualnom svijetu.
4. *Prihvatanje identiteta* – Osoba počinje istraživati gej zajednicu i svoj gej identitet.

5. *Ponos identitetom* - Osobe postaju dio lezbijske i gej zajednice i kulture. I aktivni su u svom identitetu.
6. *Sinteza identiteta* - Osobe potpuno integriraju svoj identitet, njihova seksualna orijentacija nije više glavni predmet njihovog razmišljanja. Prihvaćaju se i vide jednakim članom zajednice.

(Cass, 1979)

Čak iako je ovo najkorišteniji i najpoznatiji model za shvaćanje procesa prihvatanja seksualnosti njemu se zamjera činjenica da je poprilično zatvoren i u moderno vrijeme, ne uspijeva pokriti sve specifične slučajeve razvoja seksualnog identiteta. Kenneady i Oswalt (2014) navode neke od problema zbog kojih je Cassin model neprimjeren u potpunosti u moderno doba. Primjerice, povezanost s gej ili lezbijskom zajednicom, možda je bila problematična godinama unazad, međutim dolaskom modernih tehnologija, društvenih mreža i interneta ovo postaje puno lakše, anonimno je i moguće je uvelikoj mjeri. Drugi model je razvila Eli Coleman 1985., a on se više fokusira na bihevioralne koncepte homoseksualnosti. Prema Coleman, postoji pet faza; prva faza je *pred coming out faza*, kada djeca imaju epizode jer osjete da nisu kao drugi. Druga faza je *coming out*, kada dijete koje je već u toj fazi adolescent, otvoreno govori o svojoj seksualnoj orijentaciji. Treća je *faza istraživanja*, u adolescentskoj dobi kada osoba postaje sve više uključena u gej zajednicu, dobiva po prvi put osjećaj pripadnosti i svjesna je svog položaja unutar ove nove socijalne strukture i moguće je da ima po prvi put seksualna iskustva bez obaveze. Četvrta faza se odnosi na *fazu prve veze*, kada osoba postaje umorna od površnih odnosa i traga za dubljim vezama. I peta faza je *faza koja obuhvaća integraciju*, a odnosi se na dugotrajni odnos koji ima mogućnost završavanja brakom.

Autori Dube i Savin Williams (1999), istraživali su faze seksualne zrelosti mladih muškaraca homoseksualne orijentacije prema dobi, prema tome izdvojili su 5 faza. Razvoj počinje u fazi svjesnosti u prvih deset godina života. Druga faza odvija se između desete i prve polovice petnaeste godine i u njoj imaju prva seksualna iskustva s drugim muškarcima. U drugoj polovici petnaeste se počinju već samo-etiketirati. Shvaćaju da su pripadnici homoseksualne orijentacije. Do sedamnaeste godine života

traje faza prihvatanja i dijeljenja s drugima svoje orijentacije a nakon osamnaeste godine života nastupa i prvi odnos. Osim toga, u svojem istraživanju autori su utvrdili da postoje i odstupanja posebno kod pripadnika manjina. Latinoamerikanci su najranije shvaćali svoju orijentaciju u prosjeku s osam i pol godina, dok Azijati primjerice najkasnije stupaju u seksualne odnose sa sedamnaest godina. Afroamerikanci puno ranije imaju tendenciju stupati u seksualne odnose prije nego su se identificirali kao homoseksualci. Sudeći prema svemu ovome, jasno je da je coming out izričito individualan proces, te da na njega mogu utjecati brojni faktori. Pojedina osoba zaista može proći različit redoslijed ovih faza ili se susresti s nečime sasvim drugačijim. LGBTQ+ zajednica je upravo zato poprilično neodređena kad u pitanje dođe bilo kakvo etiketiranje, orijentiranje i odabir identiteta. A nije niti neobično da primjerice osobe koje su u jednom dijelu života se identificirale kao lezbijke, bez obzira neto što i dalje prakticiraju istospolne odnose se ne identificiraju kao lezbijke već kao heteroseksualne žene (Diamond, 2003).

Čak iako coming-out se učestalo događa u srednjim ili kasnijim teen godinama, i dalje faktori poput: geografske lokacije, etničke pripadnosti, socio-ekonomskog statusa spola i drugi igraju ključnu ulogu u ovom procesu. Društvo igra ključnu ulogu u razvoju seksualnog identiteta mladih ljudi bez obzira na orijentaciju (Tamashiro, 2015). Društvene ali i zakonske kazne mogu varirati od kulture do kulture, od pasivnog neodobravanja do smrtne kazne. Upravo zato vrijeme adolescencije je izrazito stresno razdoblje za homoseksualne teenagere bilo gdje. „*Stres manjine*“ ima posebne manifestacije kod LGBT osoba koje su izložene sustavnoj opresiji, diskriminaciji i marginalizaciji ostajući „zatvorene“. Za razliku od drugih marginaliziranih grupa, LGBT osobe često neće naći podršku u svojim obiteljima i zajednicama iz kojih potječu. Iako je „zatvaranje“ sigurno, ono sa sobom nosi svoje posebne probleme - porast stresa zbog skrivanja. Skrivanje znači da obične, svakodnevne interakcije postaju zona visokog rizika pri čemu zahtijevaju stalan oprez kako bi se izbjeglo spominjanje partnera, privlačnost istog spola ili iskustva sa spojeva, kao i druge aktivnosti koje uključuju LGBT zajednicu (Harper, Schneider, 1999).

Problematičnim se čini i coming out u konzervativnim obiteljima, gdje se mladi mogu bojati izbacivanja iz kuće ako roditelji postanu svjesni njihove seksualne

orijentacije i kojima može nedostajati potpora vršnjaka (Travers i Schneider, 1997). Nedvojbeno je da LGBT osobe ulažu iznimnu energiju kako bi prikrile svoj identitet i proživljavaju strah od otkrivanja njihove seksualnosti ili rodnog identiteta/izražavanja. Coming out je odluka i proces koji je različit kod svake osobe, ali i zajedničko iskustvo svih koji su dio ove manjine. Coming out nije proces koji počinje i u određenom trenutku završava. Živimo u društvu koje podrazumijeva heteroseksualnost i stereotipne i konzervativne rodne uloge kako se ponašati ovisno o spolu/rodu. (Harper i Schneider, 1999). Uvijek iznova, u novim susretima, morat ćemo se suočavati s objašnjavanjem naše različitosti. Coming out je složen proces koji obuhvaća unutrašnju i vanjsku sferu života jedne individue, traje tijekom cijelog života i proteže se kroz različite domene života.

5.2. *Status homoseksualne žene?*

Jasno je da je internalizirana homofobija jednako zastupljena u oba spola i kod žena i kod muškaraca nosi jednaku težinu. Međutim, bitno je napomenuti da internalizirana homofobija u lezbijki bi trebala biti proučavana na drugačiji način iz teorijskih, ali i praktičnih razloga. Potreba za različitošću pristupa proizlazi iz činjenice da postoje psihološke različitosti između lezbijki i gej muškaraca i one bi, mogle imati utjecaja na formiranje identiteta u oba spola (De Monte Flores i Schultz, 1978). Velika većina istraživanja i njihovi podaci nisu možda u potpunosti primjenjivi na lezbijsku populaciju zbog brojnih metodoloških propusta. Naime, većina studija³⁰ se orijentira na miješane uzorke žena i muškaraca. U kojima je uzorak prikupljen putem metode snježne grude koji može rezultirati homogenim uzorkom sa sličnim karakteristikama, te su se većinom orijentirala na mentalno zdravlje muškaraca, a ne samopoštovanje samoprocjenu, razvoj i stupanj depresije u lezbijki. Case i sur. (2018) su među rijetkima proveli studiju koja se orijentirala isključivo na lezbijsku populaciju te povezanost internalizirane homofobije s depresijom lezbijki, te su utvrdili kako je pojava depresije značajno veća u populaciji lezbijki nego li u generalnoj populaciji, što je u prijašnjim istraživanjima izražavano samo kao povećani rizik. Specifični faktori koji utječu na

³⁰ Cox, Dewaele, van Houtte, i Vincke, 2011; Detrie i Lease, 2007; Koh i Ross, 2006; Lewis, Derlega, Griffin, i Krowinski, 2003; Lytle, Luca, i Blosnich, 2014; Szymanski i Gupta, 2009

formiranje identiteta lezbijki su: posljedice socijalizacije za ženske rodne uloge, represija ženskih seksualnih želja, iskustvo susretanja sa seksizmom u životu žene i utjecaji feminističkih pokreta (Faderman 1984, McCarni Fassinger, 1996). Socijalizacija za rodne uloge uvelike pridonosi razlikama te racionalizaciji istospolne privlačnosti i ponašanja između žena i muškaraca (Nungesser, 1983). Primjerice, kod žena je karakteristično da izbjegavaju poistovjećivanje sa lezbijkama tako da stavljaju naglasak na osjećaje, na primjer „voljela sam ju“, što je kod muškaraca nešto drugačije. Oni se nose na način da negiraju svoje osjećaje, primjerice racionalizacijom „napio sam se“. Do ove glavne razlike dolazi upravo zato što u procesu socijalizacije muškarce se uči da budu samostalni, orijentirani prema uspjehu i kompetitivni, dok u ljubavnim podvizima stupaju u odnosene nužno vođeni osjećajem ljubavi (McClandish, 1982).

Nasuprot tome, žene prolaze kroz proces socijalizacije na način da su pripremljene na stvaranje identiteta koji ujedinjuje u sebi autonomiju kao i intimnost njihovih života. Upravo zbog toga lezbijke su puno više sklone „coming out-u“ kada su već u odnosu ili vezite će puno prije obznaniti svoju seksualnu orijentaciju okolinu na takav način nego li iz samog osjećaja privlačnosti ka istom spolu. Može se reći da lezbijke prolaze kroz *dvostruku opresiju*. Prvo, učene su da seksualna privlačnost i izražena seksualnost kod žena nije primjerena, a drugo se odnosi na kontekst lezbijstva koje se smatra zabranjenim (McCarn i Fassinger, 1996). Gotovo je nemoguće govoriti o utjecaju internalizirane homofobije na lezbijke bez spomena socijalnih ekonomskih, političkih i psiholoških posljedica kojima se sve žene susreću u društvu (Greenfield, 1990). Dosljedno tome može se reći kako negativne posljedice ženske socijalizacije i internaliziranog seksizma su utkani u lezbijstvo kao internalizirana homofobija (Roth, 1985; Vargo, 1987). Peterson i Gerrity (2006) su proveli studiju u kojoj su promatrali odnose internalizirane homofobije, samopoštovanja te razvoj lezbijskog identiteta u uzorku studentica preddiplomskog studija. U ovom istraživanju utvrđen je značajan, negativan odnos između stadija razvoja identiteta i internalizirane homofobije što potvrđuje da lezbijke u ranim fazama razvoja identiteta imaju veću opasnost od internalizirane homofobije od one u kasnijim fazama, te značajan je bio i umjeren negativan odnos samopoštovanja i internalizirane homofobije u lezbijki.

5.3. Procjena stupnja internalizirane homofobije u lezbijki

Problematika u procjeni stupnja kojim je određena osoba zahvaćena leži u samim istraživanjima o internaliziranoj homofobiji koja su do sada provedena. Istraživanja koja se bave internaliziranom homofobijom pretežno se služe ograničenim mjerama ispitivanja koje se fokusiraju na muškarce, nemaju dovoljno teorijske potpore, valjanosti te se fokusiraju više na stavove drugih o LGBTQ zajednici umjesto na osjećaje njihovih pripadnika. Svega je nekolicina studija³¹ koja je postavila više od 1 pitanja kako bi se dotaklo ovo pitanje (Szymanski, 2003). Međutim, s vremenom i sa stjecanjem više spoznaja o internaliziranoj homofobiji u lezbijki, omogućio se razvoj novih mjera te je nastala skala lezbijske internalizirane homofobije. Kratica koja se koristi za ovu skalu je LIHS i dolazi od engleskog naziva *Lesbian Internalized Homophobia Scale* (Szymanski i Chung, 2001). Prema Szymanski i Chung, internalizirana homofobija se sastoji od pet dimenzija. Te dimenzije uključuju:

- Povezanost za lezbijskom zajednicom (*Connection with the Lesbian community – CLC*)
- Javna identifikacija kao lezbijka (*Public identification as lesbian – PIL*)
- Osobni osjećaj o vlastitom lezbijstvu (*Personal feelings about being a lesbian – PFL*)
- Moralni i religiozni stavovi o lezbijstvu (*Moral and religious attitudes towards lesbianism – MRATL*)
- Stavovi prema drugim lezbijkama (*Attitudes toward other lesbians – ATOL*)

CLC dimenzija odnosi se na stupanj u kojem je lezbijka povezana ili odvojena od šire lezbijske zajednice. Pri tome ovaj stupanj može varirati od izolacije do potpune socijalne uključenosti u zajednicu. PIL dimenzija odnosi se na to kako osoba objavljuje svoj identitet. U odnosu na svoj identitet osoba ga može u potpunosti ignorirati, ili biti u potpunom strahu od njegovog objavljivanja. PFL odnosi se na misli i reakcije o tome

³¹ Svega je 6 studija: Herek Cogan Gillis i Glunt 1997; Kahn, 1991; Lease, Cogdal i Smith, 1995; McDermott, Tyndall i Lichtenberg, 1989; McGregor i sur., 2001; Radonsky i Borders, 1995; te pilot istraživanje na 17 ispitanika koje je proveo di Placido, 1998: je koristilo više od jednog pitanja u anketama koje se odnosilo na internaliziranu homofobiju (Szymanski, 2003).

da je lezbijka i može varirati od samomržnje do samoprihvatanja. MRATL dimenzija uključuje moralna i religiozna uvjerenja koja osobama može imati i varira između krajnosti potpunog osuđivanja do potpunog prihvatanja. Zadnja ATOL dimenzija se odnosi na stavove koje lezbijka može imati o vlastitoj grupi, a varira na skali od grupne osude do prihvatanja (Szymanski i Chung, 2001).

5.4. Feminizam i internalizirana homofobija

Feministički pokret se zalaže za ekonomsku, socijalnu legalnu i političku jednakost žena i muškaraca (Hirsch, Ket i Trefil, 1993). Nedvojbeno je da je feminizam uvelike olakšao istraživanja o lezbijstvu kroz brojne analize kao i kroz razvoj sustava poput ženskih centara, feminističkih organizacija i literature (Sophie, 1982). Kroz feminističku kritiku muške dominacije i heteroseksizma osiguran je održiv način života za žene (Rich, 1980). Feministička ideologija je igrala vrlo važnu ulogu u osiguravanju lezbijki s pozitivnim stavovima o vlastitoj seksualnosti što je ključno u borbi s internaliziranom homofobijom (Szymanski i Chung, 2003). Upravo zato što feminizam cijeni žensko pravo izbora, žene koje se identificiraju kao feministkinje lakše razvijaju pozitivne stavove o lezbijstvu od ne-feministkinja (Faderman, 1984). Ono najvažnije, žena uključena u feminističku aktivnost ima priliku kritički promišljati o konceptima institucije heteroseksualnosti, socijalne norme te to može utjecati na smanjenje internalizirane homofobije, pri čemu se u komunikaciji sa samopotvrđenim lezbijkama može udaljiti od socijalne homofobne okoline u kojoj živi (Faderman, 1984).

5.5. Internalizirana homofobija u gej muškaraca

Spol, koji se može smatrati setom socijalno strukturiranih uloga identiteta muškaraca i žena, je ključan za razumijevanje seksualnog ponašanja kao i ranjivosti mladih ljudi (Ricardo, 2006, prema Meschili i sur., 1998). Vrlo često diskurs spola se fokusira na ulogu žene u društvu, koji vrlo često zanemaruje i spolno – specifične ranjivosti muškaraca, koji su prema WHO-u (2000), ugroženija skupina po pitanju suicidalnosti i samoozljeđivanja. U zadnje vrijeme, se na sreću postiže internacionalni

konsenzus po pitanju ključne uloge muškaraca³² u osnaživanju žena pri postizanju rodne jednakosti.

Spol uvelike oblikuje stavove i ponašanja u odnosu na seksualnost kroz razne norme i očekivanja. Iako su iskustva mladih muškaraca generalno puno više samoodređenija nego li kod žena i dalje je bitno osvijestiti do koje razine spolne norme i socijalni pritisak utječu na intimne odnose (Ricardo, 2006). Muškarci i dječaci koji primjerice imaju više interesa za kućanske poslove ili izražavaju otvorenije svoje osjećaje od strane vršnjaka i zajednice obilježeni su kao 'mekušci' te ih se ne smatra 'pravim muškarcima'. Ovo u jednu ruku rezultira time da socijalna okolina i njena očekivanja ograničavaju sposobnost muškaraca da se vide kao brižni i nenasilni, odgovorni partneri (UNFPA, 2000, prema Ricardo, 2006). U raznim društvima, za mlade dječake, seksualno iskustvo je svojevrsna inicijacija za ulazak u muškost, odnosno za postajanjem muškarcem³³. Seksualno iskustvo u vršnjaka, kod muškaraca može biti predstavljeno kao postignuće, a ne viđeno kao intimni čin (Marsiqilo, 1988, prema Ricardo i sur., 2006). Ova navijačka podrška za seksualna postignuća se također proteže kasnije i na odraslo razdoblje života muškaraca, a vrlo često je i slučaj da nesudjelovanje u seksualnim aktivnostima podrazumijeva stigmatu ili etiketu homoseksualnosti (Rivers i Aggleton, 1999, prema Ricardo, 2006). Za muškarce homoseksualne orijentacije, koji prakticiraju seks s drugim muškarcima, ova stigmatizacija može voditi prakticiranju seksualnih aktivnosti u tajnosti, te izbjegavanju savjetovanja i stručne pomoći u trenucima kad je ona nužna. U ovom slučaju izlažu se riziku raznih spolno prenosivih bolesti. A s druge strane društveno potaknuta stigmatizacija može imati i efekt na zdravstvene usluge koje su im dostupne te regularne seksualne programe u smislu da ne prihvaćaju gej i lezbijske parove ili nisu pripremljeni da se nose s pitanjima i problemima vezanim za seksualne različitosti (Ricardo i sur., 2006).

³² Ključna uloga muškaraca u osnaživanju žena u borbi za jednakost se očituje u brojim dokumentima i konvencijama poput: 1994. Internacionalna konvencija o populaciji i razvoju; 1995. Četvrta svjetska konferencija o ženskim pravima.

³³ Ovo je posebno vidljivo i u nekim manje naprednim dijelovima civilizacije, gdje u Afričkim plemenima, demonstracija seksualne aktivnosti i spremnost na nju određuje smatraju li se dječaci odraslima.

Gej muškarci u prosjeku prva seksualna iskustva stječu između 13-16 godine života, što je bitno ranije od eksperimentiranja žena. Kod žena ova dobna granica se proteže do 20-te godine života. Za razliku od muškaraca istraživanja pokazuju kako su žene puno ranije svjesne, već oko 10-11 godine, da ih privlači isti spol. Prvo prihvaćanje homoseksualnog identiteta se događa između 16-20 godine života za muškarce, a vrlo slično je i za žene (16-19 godine života) (Weber - Gilmore i sur., 2011). Sam proces coming - outa je povezan s brojnim izazovima, tako su Flowers i Buston (2001)³⁴ proveli studiju na 20 gej muškaraca koji su se i dalje predstavljali kao heteroseksualci. Ovu pojavu su nazvali „živjeti u laži“ (eng. *living a lie*). Intervjuirajući sve ispitanike, došli su do zaključka kako mnogi od njih nastavljaju se predstavljati kao heteroseksualne osobe kako bi izbjegli netoleranciju okoline koja je homofobna. Ovo održavanje heteroseksualnog identiteta na van da bi se skrila homoseksualna orijentacija zahtjeva stalan oprez i suzdržavanje koje samo povremeno donosi olakšanje svih osjećaja izolacije i zbunjenosti oko identiteta pojedinca (Weber - Gilmore i sur., 2011). Paul i Frieden (2008) su također proveli studiju nad gej muškarcima ispitujući integraciju gej identiteta i samoprihvatanje u gej muškaraca. Pokazalo se kako homofobija i heteroseksizam su jedni od glavnih supresora samoprihvatanja kao i uvažavanja od strane drugih. Ispitanici su također naveli kako su osjetili emocionalnu bol ili vrstu krize, kada su shvatili da razvijaju homoseksualni identitet, zbog kojeg su naišli na negativne poruke iz svoje okoline. Najveći strah kako navode su im: neprihvatanje od strane voljenih osoba koje vodi nijekanju svog seksualnog identiteta prema drugima kao i prema sebi (Paul i Frieden, 2008, prema Weber - Gilmore i sur., 2011). 2002, Rowen i Malcom su ispitali internaliziranu homofobiju i njen utjecaj na razvoj seksualnog identiteta, samopoštovanja u 86 gej muškaraca. Rezultati koje su dobili su ukazivali na to da gej muškarci sa slabije razvijenim homoseksualnim identitetom istovremeno su skloni višim stupnjevima internalizirane homofobije. Muškarci koji su se osjećali neugodno u odnosu na svoju seksualnost su skloniji krivnji vezano za svoje seksualno ponašanje, a internalizirana homofobija se u ovom istraživanju pokazala povezanom s niskim stupnjem samopoštovanja i samoprocjene

³⁴ Flowers P., i Buston K. (2001). "I was terrified of being different": Exploring gay men's accounts of growing-up in a heterosexist society. *Journal of Adolescence*, 24(1), 51–65.

pogotovo u kategorijama fizičkog izgleda i emocionalne stabilnosti (Weber - Gilmore i sur., 2011).

Prema istraživanju Warriner i sur. (2013) dokazano je kako gej muškarci i lezbijke, imajući svoj seksualni identitet izvan socijalne norme, su u suštini i manje konzervativni od heteroseksualaca. A kada bi se uspoređivale razlike između spolova heteroseksualne i homoseksualne orijentacije, gej muškarci i lezbijke imaju manje razlike od heteroskupine na stupnju homofobije, ženstvenosti i muškosti te sklonosti agresiji i seksizmu. Najveća razlika unutar homoseksualne skupine se pokazala na razini muževnosti gdje su lezbijke muževnije prema socionormativnim standardima od gej muškaraca, dok na razini ženstvenosti su podjednako. Gej muškarci su skloniji od lezbijki transfobiji i homofobiji kao i agresiji gdje prema Nagoshi i sur. (2008), muškarci doživljavaju više predrasuda zbog svoje dominantne uloge u društvu koja je u tom slučaju ugrožena. Zanimljivo je i da i gej i hetero muškarci su skloniji seksizmu od lezbijki. A objašnjenje za to leži u činjenici da bez obzira na to što odstupaju od socijalnih normi i dalje se ne miješa s mehanizmom pri kojem se seksizam javlja kod muškaraca, a lezbijke su i dalje prijetnja muškarcima u dominantnoj socijalnoj ulozi bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju (Warriner i sur., 2013). Zanimljivo je kako homofobija nije povezana kod homoseksualnih muškaraca sa religioznošću i dešnjjačkom orijentacijom, ali jest s transfobijom. Ovo se objašnjava tako što je bitnije zadržati spolni identitet od seksualnog. Stojaković (2016) govori:

„Napomenuo sam već kako snažan dojam stečen kod heteroseksualnih ispitanika muškaraca o važnosti koju pridaju seksualnom činu između dva muškarca, gdje je lako uočiti izrazito negativnu, često i zgražavajuću reakciju pri pomisli da muškarac biva penetriran od strane drugog muškarca. Tom činu se pridaje, rekao bih, presudna važnost. On (taj odnos prema istospolnom muškom seksu) – koji potiče iz emotivnog – definira i uređuje sve dalje (negativne) društvene stavove prema homoseksualnosti i otvara prostor kognitivnom koji će ga racionalizacijom obrazložiti. Taj čin je glavni parametar kojim se homoseksualni muškarci – to jest oni koji dopuštaju biti penetrirani – depriviraju epiteta muškosti, dakle: pozicije permanentne moći. Penetracijom se muškarcu oduzima moć, oduzima mu se muškost. On dopušta nedopustivo: da zapadne u polje inferiornosti. Osudom homoseksualnog čina koju provode heteroseksualni

muškaraca čuva se pozicija nadmoći nad ženama. Jer najveći strah nadmoćnog je da izgubi svoju poziciju.“ (str 12.)

Biti ženstven znači gubljenje dominantne uloge i društvene moći, i kod heteroseksualnih muškaraca, feminiziranje dovodi do homofobije, puno prije nego li sama gej orijentacija (Norton, 1997, prema Warriner i sur., 2013). U LGBT populaciji pokušane su i mnoge asimilacijske tehnike³⁵ kojima se nastoji heteronormativizirati LGBT osobe. Jedan od takvih primjera je i film Sachae Barona Cohena koji je u filmu Bruno (2009), optužen za širenje stereotipa o homoseksualnim muškarcima, predstavljajući glavnog lika, fiktivnog austrijskog TV voditelja Bruna kao feminiziranog. Međutim, nije tajna da u gej populaciji postoji pa čak i određeno zgražanje, prema muškarcima s feminiziranim crtama ličnosti. Primjerice, stranice za upoznavanje gej muškaraca i s upozorenjima feminiziranim gej muškarcima da im se ne javljaju. Ono što smeta i gej muškarcima jest ono „žensko” u muškarcima koje nazivaju feminiziranim, ni homoseksualni muškarci nisu imuni na pitanja mizoginije i (auto)homofobije (Stojaković, 2016).

Među recentnijim načinima mjerenja internalizirane homofobije u gej muškaraca ubraja se skala koju su razvili Ross i Rosser³⁶ (1996). Ova skala predlaže četiri stupnja: javna identifikacija osobe kao gej; percepcija stigme gej ljudi; stupanj socijalne ugrade s ostalim gej muškarcima; uvjerenja o religioznoj i moralnoj prihvatljivost homoseksualnosti. Ross i Rosser (1996) su otkrili niz veza kod muškaraca između rezultata na skali i niza drugih mjera koje se odnose na zdravi razvoj gej identiteta. Ovo uključuje povezanost s gej zajednicom, trajanje i zadovoljstvo odnosima, priznanje svoje seksualne orijentacije na privatnom i poslovnom planu. Međutim čak iako su ove

³⁵ U afričko-američkim studijama i u crnačkom aktivizmu u Americi poznat je termin black respectability. Prema kojem se prenosi poruka crncima ukoliko budu više nalik bijelcima, ako „srede” svoje ponašanje, promijene način oblačenja ... rasizam će nestati. Respectability politics je težnja marginaliziranih grupa za kontroliranjem vlastitih članova/ce kako bi pokazali da su njihove socijalne vrijednosti u skladu s općim društvenim vrijednostima, umjesto da dovedu u pitanje masovnu kulturu i njenu nemogućnost prihvatanja razlike. Iz današnje pozicije „black respectability” koncept možemo prikazati kao internalizirani rasizam (Stojaković, 2016).

³⁶ Ross, M. i Rosser, B. (1996) Measurement and correlates of internalised homophobia; a factor analytic study. Journal of Clinical Psychology, 52, 15-21.

skale od velike važnosti i dalje se smatraju robusnima i nedovoljno preciznima (Williamson, 2000).

6. Seksualna orijentacija i obrazovanje

Ženska borba za ravnopravnost nedvojbeno je rezultirala većim pravima žena. Pogotovo u današnje vrijeme, kada podatci pokazuju da postoji sve više i više žena s visokim stupnjem obrazovanja, koje se bore za visoke pozicije i plaće (Fine, 2015). Međutim, ženska prednost na ovim područjima, ne znači nužno da će ista situacija biti primijenjena na sve žene, a posebno na one koje pripadaju manjinskim i ugroženim skupinama. Faktori poput ekonomskog statusa kao i rase i nacionalnosti žene određuju kakav stupanj obrazovanja i karijerni uspjeh može doseći žena (Fine, 2015). Ovo za sobom poseže dakle i pitanje lezbijki i biseksualnih žena i kakav je njihov status u sustavu obrazovanja? Borba spola kojim je osoba rođena i seksualnosti koju izražava, može rezultirati raznim posljedicama za lezbijke i biseksualne žene koje mogu biti različite od problema s kojima se nose primjerice heteroseksualne žene ili muškarci homoseksualne orijentacije.

Zanimljivo pitanje korelacije stupnja obrazovanja sa seksualnom orijentacijom već desetljećima zaokuplja znanstvenike s ovog područja, ali problematika leži utoliko što su istraživanja rijetka, a njihovi rezultati nisu primjenjivi u mnogobrojnim situacijama i slučajevima s kojima se brojne podskupine LGB zajednice mogu susretati (Collins, 2004). Svakako je od presudne važnosti za samo unaprjeđenje procesa obrazovanja kao i osiguravanja standarda, omogućiti da svaka osoba ima iste uvjete i mogućnosti, međutim istraživanja na ovom području koja bi dala detaljan uvid u problematiku, nisu dostupna. Do sada provedena je nekolicina poput istraživanja autora Black i sur. (2000); Barret i sur. (2002) te istraživanje Rothblum i sur. (2005); te je na temelju rezultata tih istraživanja utvrđeno da LGB osobe imaju tendenciju za višim stupnjem obrazovanja od heteroseksualnih vršnjaka, pri čemu se ovaj fenomen naziva LGB bonusom (Fine 2015). Međutim, dubljom analizom u ove radove, jasno je da čak i ova istraživanja imaju svoja ograničenja. Prema istraživanju koje su proveli Black i sur. 2000. godine, podatci su prikupljeni iz arhive podataka o istospolnim zajednicama i uspoređivani sa dohotkom i stupnjem obrazovanja heteroseksualnih vršnjaka. Kod ovog istraživanja, većinske podatke i uzorak su činili muškarci, a podataka o ženama je bilo izuzetno malo, dok o

ženama koje su pripadnice manjina nije ni postojalo zabilježenih informacija. Ovo ukazuje na samo djelomičnu valjanost ovog istraživanja te nam nije uvelike pomoglo pri analizi drugih skupina. Istraživanje koje su proveli Bennet i sur., 2002. se više koncentriralo na coming-out i stupanj obrazovanja te se prema njihovoj analizi pokazalo kako što je coming-out izvršen u ranijoj fazi života, šansa za visokim stupnjem obrazovanja je sve manja i manja. Autori su to pod pretpostavkom povezali s negativnim utjecajem okoline koja je bila faktor stresa i odbacivanja i od vlastite obitelji. Zadnje spomenuto istraživanje Rothbluma i sur., 2005. godine, se temeljilo na usporedbi LGB osoba s njihovim heteroseksualnim sestrama i braćom, te su utvrdili da LGB osobe imaju viši nivo obrazovanja, iako ekonomski status nije bio značajno bolji i veći.

Iako ova istraživanja upućuju na vrijedne podatke kada razmatramo stupanj obrazovanja i je li na njega utječe i seksualna orijentacija, veliki nedostatak je nepostojanje informacija o podskupinama LGB koje su vjerojatno sklonije imati niže obrazovne nivoe od svojih heteroseksualnih vršnjaka. Posebno se iz ovih istraživanja isključuju žene, što je izuzetno problematično u analizi i primjerni rezultata na cijelu LGB zajednicu.

6.1. Internalizirana homofobija kao pedagoški izazov

Spolna orijentacija i/ili rodni identitet osnova su diskriminacije, društvene stigmatizacije te marginalizacije na brojnim područjima pa tako i u sustavu i institucijama obrazovanja. U hrvatskim školama vidljivi su različiti oblici homofobije, bifobije i transfobije, kao i zabrinjavajuća prisutnost vršnjačkog nasilja ali i u pojedinim slučajevima zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Ovo potvrđuje i *Istraživanje o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama u Zagrebu* (A. Hodžić i N. Bijelić, 2012., Zagreb - uzorak od 322 učenika/ica i 117 profesora/ica) gdje je gotovo trećina srednjoškolaca počinila verbalno ili fizičko nasilje prema osobi zbog njene navodne homoseksualne orijentacije (LORI, 2012).

Izričito je bitno spomenuti kako diskriminirajuća okolina djeteta osim obiteljske i ona školska igra važan utjecaj na njegov razvoj identiteta. U godinama formiranja

vlastite seksualnosti i seksualnog identiteta, ključno je da dijete ne bude izloženo negativnim i otuđujućim stavovima i uvjerenjima koja će potaći vlastito negiranje seksualnosti. Prihvaćajuća i odobravajuća okolina je ključna za zdrav i cjelovit razvoj svake osobe (Set i Altinok 2016). Jedan od ključnih problema današnjice je zaštita mladih, posebice srednjoškolske populacije od nasilja i diskriminacije koje doživljavaju od strane svojih vršnjaka. Ovakvo nasilničko ponašanje ostavlja neposredne, ali i dugoročne posljedice na psihosocijalno zdravlje mladih ljudi, kao i na njihovu sposobnost da postižu uspjehe u školovanju. U pravilu se učenici i učenice ne obraćaju za pomoć nastavnicima i nastavnicama te stručnim suradnicama i suradnicima u školi budući da imaju strah kako će i ovdje naići na odbacivanje i osudu. S druge strane, školski djelatnici nemaju dovoljno informacija niti adekvatnog znanja po pitanju psihosocijalne podrške za LGBT mlade, a često su i sami žrtve vlastite homofobije i transfobije. U Hrvatskoj su u posljednjih 10-tak godina učinjeni brojni koraci po pitanju suzbijanja homofobije te zaštite ljudskih prava LGBTQ osoba, kako na legislativnom području tako i na institucionalnom i društvenom planu (LORI, 2012). Unatoč tome, rasprostranjenost nasilja prema LGBT osobama i dalje predstavlja ključni problem društva. LGBTQ osobe svakodnevno su žrtve emocionalnog, verbalnog i/ili fizičkog nasilja te žive u strahu da će biti fizički napadnute, povrijeđene, izopćene, izbačene iz kuće ili otpuštene s posla. Lezbijke, gejevi, biseksualne, transrodne i transseksualne osobe često su zlostavljane u privatnom okruženju obiteljskog života, dok mladi predstavljaju posebno ranjivu skupinu budući da su ovisniji o roditeljima i imaju manju podršku izvan obitelji.

Prema *Istraživanju među pripadnicima/icama seksualnih i rodni manjina o prihvaćenosti u vlastitoj obitelji* (LORI, 2007., Rijeka - uzorak od 592 ispitanika/ica) u odgovoru na pitanje tko je počinitelj nasilja (u slučaju proživljenog nasilja) - roditelji su navedeni drugi po redu, nakon nepoznatog počinitelja. Spolna orijentacija i rodni identitet osnova su diskriminacije, društvene stigmatizacije te marginalizacije na brojnim područjima pa tako i u sustavu i institucijama obrazovanja. U hrvatskim školama vidljivi su različiti oblici homo/bifobije i transfobije, kao i zabrinjavajuća prisutnost vršnjačkog nasilja i zlostavljanja na osnovi spolne orijentacije i rodnog identiteta. Ovo potvrđuje i ranije navedeno *Istraživanje o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama u Zagrebu* (A. Hodžić i N. Bijelić, 2012.,

Zagreb - uzorak od 322 učenika/ica i 117 profesora/ica) gdje je gotovo trećina srednjoškolaca/ica počinila verbalno ili fizičko nasilje prema osobi zbog njene navodne homoseksualne orijentacije. Jedan od ključnih problema je zaštita mladih, posebice srednjoškolske populacije od nasilja i diskriminacije koje doživljavaju od strane svojih vršnjaka.

6.2. Zakonski okviri unutar školske ustanove

Izvješće pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2011. godinu potvrđuje da učestalo nasilje i zločini iz mržnje prema LGBT osobama svjedoče postojanju homofobije u hrvatskom društvu. Nešto recentnija izvješća iz 2018. doduše pokazuju da su se tijekom posljednjih godina poboljšala prava i položaj spolnih i rodnih manjina. Međutim, i dalje se u provedbi pojedinih zakona i propisa pojavljuju problemi vezano za njihovo tumačenje koji mogu dovesti do stavljanja ovih osoba u nepovoljniji položaj temeljem spolne orijentacije i rodnog identiteta i izražavanja. Situaciju svakako ne čini povoljnijom niti činjenica da se podaci o prekršajima počinjenim iz mržnje te o kaznenim djelima zločina iz mržnje ne vode sistematično. Još uvijek se ne primjećuje izuzetan napredak u pogledu poboljšanja zaštite njihovog temeljnog ljudskog prava zajamčenog Ustavom Republike Hrvatske i Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda - prava na tjelesnu sigurnost i integritet (str. 135). Među preporukama za suzbijanje nasilja i diskriminacije prema LGBT osobama navodi se; „...stalno osvještavanje i senzibiliziranje javnosti o pravima LGBT osoba i implementacija edukativnih sadržaja u odgojno-obrazovni sustav vezano za spolnu orijentaciju i rodni identitet“ (str. 139). U Izvješću o pojavama diskriminacije za 2010. godinu Pučkog pravobranitelja (2.1.6. Spolna orijentacija) navodi se kako otvorena homofobija, izostanak javne osude homofobije, nepostojanje sustavnog građanskog odgoja, odnosno odgoja za ljudska prava na svim obrazovnim razinama, te stav da je homoseksualnost privatna stvar, pridonose diskriminatornom okruženju. A dakako zabrinjavaju i podatci i novog izvješća pučke pravobraniteljice iz 2018.. Najveći broj postupaka vođen je radi kaznenih djela uvjetovanih diskriminacijskim osnovama spolna orijentacija i jezik, nakon čega slijede nacionalno podrijetlo, rasa i etnicitet, spol, vjera, društveni položaj te druge osobine. Za razliku od ranijih godina, kada je iz statističkih podataka proizlazilo

najčešće procesuiranje radi kaznenog djela javnog poticanja na nasilje i mržnju, 2018. je spolno uznemiravanje najčešće kazneno djelo. S obzirom na raširenost predrasuda i diskriminacijskih stavova temeljem seksualne orijentacije nedostaje sveobuhvatni program edukacije za suzbijanje diskriminacije na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta, a ponajviše nedostaje izravna implementacija takvih obrazovnih sadržaja u školski program.

Nacionalnim okvirnim kurikulumom za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (NOK), 2010., građanski odgoj i obrazovanje predviđen je kao međupredmetna tema u osnovnim i srednjim školama, a Agencija za odgoj i obrazovanje izradila je Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova sa svrhom integracije tema vezanih za pitanja ravnopravnosti spolova u građanski odgoj i obrazovanje. Uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja u nacionalni školski sustav vrlo je značajno, a posebno kao obvezni predmet u srednjim školama. Nadalje, NOK (2011.) ističe i značenje nediskriminacijskih pristupa u nastavnim planovima i programima te poštovanje različitosti i snošljivosti unutar školske i društvene zajednice. Jedno od temeljnih načela NOK-a je uklanjanje, odnosno smanjivanje neravnopravnosti i predrasuda. S obzirom na gore navedeno, pozitivan je pomak uvođenje sustavnog Zdravstvenog odgoja u hrvatske škole kojim se, uz druge ciljeve, želi doprinijeti i razvoju poštivanja različitosti i tolerancije među učenicima/icama.

6.3. Sustav i program obrazovanja u Republici Hrvatskoj – važnost seksualnog obrazovanja

U Hrvatskoj do 2012. godine nije postojala sustavna edukacija o seksualnosti i spolnoj/rodnoj ravnopravnosti. Nasuprot tome, LGBT tematika je u školskim programima potpuno nevidljiva ili se homoseksualnost prikazuje u negativnom kontekstu. Analiza dotadašnjih udžbenika društvenih i humanističkih predmeta, te biologije i relevantnih predmeta strukovnih škola za 7. i 8. razred osnovne škole i 3. i 4. razred srednjih škola pronašla je diskriminatorne sadržaje u više udžbenika (LORI, 2012). Homoseksualnost se u udžbenicima uglavnom prikazuje u negativnom svjetlu, kao nastranost koja je nedovoljno istražena od strane medicine i psihologije (vjeronauk)

i u vezi sa spolnim bolestima, naročito HIV-om (biologija). Osobe s interspolnim karakteristikama se uglavnom ne spominju u udžbenicima biologije, a kada se spominju to je u kontekstu abnormalnosti i socijalne delinkvencije (LORI, 2012).

Ne samo da se po pitanju homofobije u školama od strane vlade i nadležnih institucija nije poduzimalo mnogo, nego je povrh toga 2009. godine, Hrvatska bila i ukorena od Europskog odbora za socijalna prava (ECSR) zbog homofobije u udžbenicima, budući da je utvrđeno da hrvatski kurikulum, koji ograničeno pokriva seksualnu edukaciju, diskriminira osobe na osnovi seksualne orijentacije. Odbor je u svojoj odluci objavljenoj u kolovozu 2009. izjavio kako država ima obvezu osigurati obrazovne sadržaje koji ne podupiru stereotipe i predrasude i ne doprinose socijalnoj isključivosti, ukorijenjenoj diskriminaciji i poricanju ljudskog dostojanstva. Odbor je zamijetio kako tvrdnje u kurikulumu „stigmatiziraju homoseksualne osobe i utemeljene su na negativnim, iskrivljenim, osuđujućim i degradirajućim stereotipima“ (LORI, 2012).

U hrvatske škole, 28. rujna 2012. uveden je zdravstveni odgoj kao obavezni kurikulum u osnovnim i srednjim školama koji bi se provodio kao dio redovnih predmeta poput biologije te tjelesne i zdravstvene kulture i sata razrednika, te je podijeljen na četiri modula. Živjeti zdravo, s temama poput: pravilne prehrane, pravilne i redovite fizičke aktivnosti i osobne higijene. Prevencija nasilničkog ponašanja, u kojem obrađuju teme pravilnog odnosa prema drugoj djeci i odraslima, odnosa prema školi i općenito prema društvu i okolini i drugim institucijama. Prevencija ovisnosti te četvrti modul spolna i rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje. Četvrti modul, se u početnoj eksperimentalnoj fazi nije niti provodio, razlozi su bili od nedostupnosti materijala do nepripremljenosti učitelja, a naišao je na dosta osuda javnosti i oštih kritika. Što se uvođenjem spolnog odgoja u školama po ovom pitanju promijenilo promatrat ćemo u nastavku poglavlja analizom priručnika i dostupnog materijala za nastavnike koji su izdali AZOO i MZOS 2013. godine.

Sporni 4. modul u kurikulumu zdravstvenog obrazovanja javlja se u planu i programu za sve razrede (5.-8.) a u opisu modula stoji:

Kao i program Zdravstvenog odgoja u cjelini, i ovaj četvrti modul, nazvan Spolna/ rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje, nastoji učenicima ne samo dati informacije već ih potaknuti na oblikovanje stavova i usvajanje vještina na kojima počiva uspješan, zdrav i odgovoran život u zajednici. Temeljen na preporukama Svjetske zdravstvene organizacije (usp. SZO, Standardi spolnog odgoja u Europi: okvir za kreatore političkih odluka, obrazovne i zdravstvene institucije i stručnjake. Köln, 2010), četvrti modul primjer je tzv. holističkih programa spolnog odgoja (str. 17), koje odlikuje multidisciplinarnost i pozitivni pristup ljudskoj spolnosti. Drugim riječima, modul polazi od holističke koncepcije spolnosti koju promatra kao složenu psihosociokulturološki oblikovanu cjelinu (emocionalnih, mentalnih, fizičkih i duhovnih aspekata), koja ima pozitivnu ulogu u životu svake osobe. Pozitivan pristup u edukaciji o ljudskoj spolnosti iskazuje se u naglasku na pozitivnim vrijednostima i stavovima o ljudskoj spolnosti, među kojima je i odgovorni pristup spolnosti da bi se izbjegli problemi i minimizirali zdravstveni i drugi rizici povezani sa spolnošću.

(Zdravstveni odgoj, Priručnik za učitelje i stručne suradnike u osnovnoj školi, str. 15)

Nedvojbeno je da je dostupnost sadržaja vezanih uz spolnost danas velika, prave su informacije nerijetko nedovoljne ili nedostupne, posebno mlađoj populaciji koja nije možda u tom trenutku sposobna rasuditi valjanost određenog sadržajnog materijala koji se nudi u širokodostupnim internetskim izvorima. Premda bi edukacija o spolnosti, u neformalnom smislu, trebala biti dio odgoja u obitelji, to još uvijek nije pravilo u nas i seksualnost se doživljava kao tabu. U priručniku stoji i kako u izradi modula korištene su znanstvene spoznaje iz različitih disciplina; razvojne psihologije, pedagogije, antropologije i sociologije do biologije, školske medicine, epidemiologije i preventivne znanosti. Prema rezultatima nacionalnog istraživanja provedenog 2010. godine, koje je obuhvatilo tisuću mladih ljudi na području cijele Hrvatske (18 i 25 godina), vrlo mali

broj roditelja je imao nekakav utjecaj na spolno obrazovanje svog djeteta³⁷. Od ostalih razloga zašto je u školama potreban spolni odgoj su između ostalog i rizično spolno ponašanje u adolescenciji i pitanje seksualnog zlostavljanja, onoga kojem su izložena djeca, ali i mladi ljudi općenito. Prema autorima Standarda spolnog odgoja u Europi potrebu za spolnim odgojem potaknuli su razni događaji u posljednjih deset godina poput globalizacije i migracije novih skupina stanovništva, brzo širenje novih medija, a posebno interneta i tehnologije mobilne telefonije, pojavu i širenje HIV-a/AIDS-a, sve veću zabrinutost za spolno zlostavljanje djece i adolescenata te promjene u stavovima prema spolnosti i promjene u spolnom ponašanju mladih.

Modul Spolna/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje obuhvaća teme: pozitivan i odgovoran odnos prema vlastitom tijelu, kritički odnos prema medijskoj prezentaciji spolnosti, suočavanje s vršnjačkim pritiscima, vještine donošenja odgovornih odluka, brak i odgovorno roditeljstvo, prepoznavanje seksualnog uznemiravanja i prevencija spolnog nasilja, uočavanje spolnih/rodnih stereotipa, važnost spolne/rodne ravnopravnosti, komunikacija o spolnosti, uvažavanje osoba drukčije seksualne orijentacije, rizici rane spolne aktivnosti i potreba njezina odgađanja, samopoštovanje i asertivnost, seksualno i reproduktivno zdravlje, stereotipi o spolnosti i još neke druge. Međutim, zanimljivo je kako u kurikulumu zdravstvenog odgoja pojam homoseksualnost se pojavljuje tek u 7. razredu, i to kao jedna od mogućih asocijacija koje navode sami učenici. Za njegovo razjašnjavanje preporučena jest da se zabilježe i tek prema zanimanju učenika kratko obrazlože! Te za sve teme poput kontracepcije, pobačaja, braka, apstinencije i odgađanja stupanja u spolne odnose, masturbacije, homoseksualnosti, spolne/rodne ravnopravnosti i sl., koje mogu biti predmetom svjetonazorskih razilaženja, obrađuju se uz puno uvažavanje svjetonazorskih razlika. Međutim u samom kurikulumu ne stoji sadržaj koji se točno odnosi na to niti koji u jasnijoj mjeri definira kako se odnositi s ovakvim temama.

I dok u kurikulumu zdravstvenog odgoja za osnovne škole LGBT teme i seksualnost gotovo pa nisu zastupljene, ipak su u srednjoškolskom obrazovanju dobile

³⁷ roditelji nisu imali nikakav utjecaj na znanje o spolnosti svakoga petog sudionika istraživanja (21%). U 42,8% slučajeva roditelji su imali tek „mali“ utjecaj na informacije koje su njihova djeca dobila o spolnosti.

veći prostor s više perspektiva i u opsegu koji je razumljiv za taj uzrast. A neke od tema koje moduli od 1-4 razreda srednje škole obuhvaćaju su: pozitivan i odgovoran odnos prema vlastitom tijelu, kritički odnos prema medijskoj prezentaciji spolnosti, suočavanje s vršnjačkim pritiscima, vještine donošenja odgovornih odluka, brak i odgovorno roditeljstvo, prepoznavanje seksualnog uznemiravanja i prevencija spolnog nasilja, uočavanje spolnih/rodnih stereotipa, važnost spolne/rodne ravnopravnosti, komunikacija o spolnosti, uvažavanje osoba drukčije seksualne orijentacije, rizici rane spolne aktivnosti i potreba njezina odgađanja, samopoštovanje i asertivnost, seksualno i reproduktivno zdravlje, stereotipi o spolnosti i tako dalje. Posebno u 3. razredu, u modulu Spolna/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje obrađuje se tema Stigmatizacija i diskriminacija seksualnih manjina, u kojoj se pristupa pitanjima LGBT zajednice, stigme koju nose i na koje načine na ovo gleda znanost, društvo i crkva. Prema Nacionalnom centru za vanjsko vrednovanje obrazovanja, u Izvještaju o vanjskom vrednovanju provedbe zdravstvenog odgoja školske godine: 2012./2013. i 2013./2014. prema procijeni učinka zdravstvenog odgoja, stoji kako nema značajnog napretka u izmjerenim znanjima, odnosno izostao je obrazovni učinak eksperimentalnog programa zdravstvenog odgoja osim u 3. i 5. razredima osnovne škole. S druge strane u srednjim školama gdje je i na početnom i na završnom ispitivanju izmjerena podjednaka razina poznavanja sadržaja je vidljivo kako je u potpunosti izostao obrazovni učinak programa. Dok je kod učenika osnovne škole usvojenost sadržaja prilično visoka, kod učenika srednje škole postoji prostor za napredak i usvajanje novih znanja u ovom području. Stoga je jasno kako je nužna bolja i pravovremena priprema dokumenata, materijala, škola i svih uključenih dionika od strane nadležnih institucija pri uvođenju novih međupredmetnih sadržaja ili predmeta u obrazovni sustav. Zanimljivo je kako i sami učenici smatraju kako su se s nekima ili većinom sadržaja zdravstvenog odgoja već susreli kroz druge predmete i ostale školske aktivnosti te kako se ovi sadržaji ponavljaju u više točaka njihovog školovanja, a ne uključuju nove informacije. Postoji neslaganje između dijela predloženih sadržaja (modul Spolna/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje) i vrijednosnih stavova dionika provedbe zdravstvenog odgoja. Dio učitelja/nastavnika traži mogućnost odabira svog sudjelovanja u izvedbi programa ili barem uključenje dodatnih predavača za ove sate zdravstvenog odgoja (NCVVO, 2012/2013). Spolni odgoj u školama doseže

do velikog broja djece i adolescenata, no da bi se to ostvarilo potrebna je suradnja svih sudionika.

Gdje postoji mjesto za napredak? – Neupitno je kako zdravstveni odgoj manjka na mnogim nivoima, a ponajviše je zabrinjavajuća činjenica da se identičan program bez usavršavanja na svim modulima i razredima ne provodi suvremenije i vezano za trenutno razdoblje. Razlika u stavovima i događajima koji su obavijali našu javnost i društvo te globalne promjene po pitanju prava seksualnih manjina ali i rodne i spolne jednakosti potpuno su zanemarene. Učenicima se serviraju unificirani sadržaji koji su često ponavljajući te izostaje prostora za daljnji interes učenika, moderni sadržaji kao i problematike sadašnjice koje se mogu uključiti u nastavni proces. Neminovno je kako zdravstveni odgoj već sada zahtjeva osuvremenjivanje, pristup s više različitih stajališta, ne-izostanak i manjinskih nacionalnosti i religijskih vjerskih zajednica te njihova mišljenja kao i praktičnu realizaciju u planu provedbe obrazovanja. Spolni odgoj je neizostavni dio općeg obrazovanja i on neupitno utječe na razvoj osobnosti djeteta, a ujedno može i poboljšati kvalitetu života uz prevenciju negativnih posljedica. Stoga je na njega bitno staviti ozbiljan naglasak i pristupati mu na jasan precizan i adekvatan način.

6.4. Pružanje podrške LGBT učenicima/cama – uloga nastavnika

Nastavnici kao i svi ostali djelatnici škole, mogu poduzeti bitan niz koraka kako bi spriječili diskriminaciju i stigmatizaciju LGB učenika kao i povećali svijest i važnost međusobnog uvažavanja. Prema priručniku Riječke udruge LORI 2012. prevencija bi trebala biti u samom fokusu rada škola. Samo poduzimanje inicijative sprječavanja nasilja, olakšava kasnije djelovanje kada se ono zaista i dogodi. Preventivne aktivnosti također doprinose u stvaranju stava i atmosfere među učenicima o neprihvatljivosti nasilničkog ponašanja te kako se isto neće tolerirati. Na žalost, govor mržnje usmjeren prema omalovažavanju stigmatizaciji LGB učenika i njihovih osobina još uvijek je svakodnevna pojava. „Izrazi kao npr.: „Izgledaš kao homoseksualac!“ ili korištenje pogrđnih termina kao npr. „Pederu!“ i sl. upotrebljavaju se na podrugljiv i pogrđan način.“ (LORI, 2012, str. 13) Rezultat ovakvih vrijeđanja jest često ranjivost učenika koji smatraju da je određeni dio njihovog identiteta i izražavanja nepoželjan, i prema tome razvijaju negativnu sliku o sebi. Ako se ne poduzmu mjere njegova suzbijanja,

ovakav govor među učenicima indirektno stvara atmosferu da je nasilje prihvatljivo. Stoga, važno je ukazati na neprihvatljivost ovakvog govora i intervenirati čim se zapazi.

Sudjelovanje nastavnika u stvaranju prihvaćajućeg školskog okruženja je nedosljedno i često ograničeno kulturološkim uvjerenjem da govoriti o LGBTQ pitanjima u bilo kojem svojstvu nije prikladno za školuokoliš (Anagnostopoulos i sur., 2008 .; Meyer, 2009). I najveći naglasak se zapravo stavlja na pitanje – kako to promijeniti? Jedan od čestih problema poglavito u hrvatskoj javnosti s kojim se često susreću nastavnici jesu prigovori od strane roditelja. Ovi prigovori sa roditeljske ili skrbničke strane se odnose najčešće na to što se seksualna orijentacija i rodni identitet raspravljaju na nastavi ili tijekom školskih aktivnosti. A većinom su vođeni vjerovanjem kako suzbijanje homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja potiče učenike da budu lezbijke, gejevi, biseksualne ili transrodne osobe ili da se učenicima nameće razgovor o seksualnoj aktivnosti. Stoga je i uloga škole kao i nastavnika, ne samo utjecati na suzbijanje nasilja unutar zidova škole, već i osvještavanje roditelja i obitelji svojih učenika o štetnosti ovakvog ponašanja. Ponekada i sami nastavnici trebaju stručnu podršku stoga sudjelovanja u raznim radionicama i fokus grupama u kojima mogu steći ključne spoznaje i alate za djelovanje u praksi je nužno. No nosi i neke preprijeke i probleme. Kako autorice Payne i Smith (2011) govore, pri sudjelovanju na jednom takvom okupljanju na radionici o stvaranju sigurnijih škola za LGBTQ mlade u Sirakuzi, (New York), čak iako je bila vidljiva potreba i želja za napretkom, vrlo malo efikasnih alata je ponuđeno, a publika do koje je doprla radionica su ionako bili već nastavnici koji su imali interes za ove teme. Pitanje je što je s onima koji ne žele i ne znaju kako pristupiti ovim temama na adekvatan način.

Prema riječkoj udruzi LORI izdane su kompletne smjernice kako na adekvatan način pružiti pomoć LGBT učenicima i učenicama a one obuhvaćaju niz razina na kojima nastavnici mogu djelovati. Od afirmativnog i adekvatnog pristupaza koje je važno poznavati LGBT tematiku i probleme s kojima se LGBT osobe susreću u svakodnevnom životu. Do pokrivanja problematike coming out-a ili otkrivanje svoje spolne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Izrazito je bitna uloga nastavnika ovođenju računa o povjerljivosti informacija te osiguravanje sigurnog okruženja sa svim mogućim dostupnim informacijama koje djeca u tom trenutku trebaju. Mnoge mlade

LGBT osobe neće lako progovoriti o svojem LGBT identitetu, bojeći se da će i reakcija biti negativna. Važno je da se to ne interpretira kao izjava o njegovom ili njezinom seksualnom ponašanju. Coming out je jedan od najvažnijih koraka u životu LGBT osobe, on se ne događa samo jednom, već u svakom novom okruženju ili pri svakom otkrivanju drugoj osobi da je netko gej, biseksualna ili transrodna osoba.

Postoje mnoga polja napretka na kojima mogu raditi nastavnici, stručni suradnici. Izuzetno je i bitno biti svjestan predrasuda koje se mogu javiti u okviru struke, a koje mogu imati oblik patologiziranja (gledanje na LGBT identitet kao poremećaj ili problem koji se ne uklapa u identitet osoba); stvaranja stereotipa (pretpostavljanje da je netko LGBT jer izgleda/ponaša se/govori na određen način) ili stigmatiziranja zbog čega će se LGBT učenik/ica osjećati manje vrijednim. Pružanje podrške treba biti afirmirajuće i efikasno, bez obzira radi li se samo o mladenačkoj fazi „eksperimentiranja“ ili se radi o razvoju LGBT identiteta. Važno je ne pretpostavljati da su svi učenici u razredu (ili da će biti) heteroseksualne orijentacije, niti da su to svi školski djelatnici. Također, nije dobro ni pretpostavljati da su svi učenice i učenici koji doživljavaju homofobno, bifobično ili transfobično nasilje lezbijke, gej, biseksualne ili transrodne osobe.

Ranije spomenuta radionica autorice Payne (2011) navela je na razmišljanja o dizajnu programa profesionalnog razvoja koji bi imao veći potencijal da nastavnicima pruži alate i znanje potrebne za suzbijanje politika i praksi koje marginaliziraju LGBTQ učenike i, tako, utječu na školsku klimu. Aktivistički programi izvan škole trebaju postati programi unutar škole koji će stvoriti mogućnosti za dijeljenje znanja i alata s većim brojem nastavnika - od kojih su mnogi možda ne znaju (ili ne žele znati) ništa o iskustvima LGBTQ učenika u školi, i tako je nastao RSIS (*Reduction of Stigma in Schools*) program. Model RSIS sastoji se od pet komponenti dizajniranih da ga učine učinkovitijim za školske kontekste nego programe utemeljene u zajednici. Prva je model odgojitelj-odgojitelj. Svi pripravnici iz RSIS-a radili su u školama i, stoga imaju iskustva koja im omogućuju koliko se sadržaj radionica uklapa u svakodnevni rad škola. Drugo je donošenje informacije u škole u kojima mogu biti učitelji koji pružaju otpor ili su nemotivirani za traženje informacija. U ovom slučaju imaju direktnu priliku doći u kontakt s obrazovnim iskustvom koje bi moglo podići svijest i podršku LGBTQ

učenicima. Treće, sve radionice za RSIS su prilagođene potrebama pojedinih škola i voditelji su posvećeni stvaranju mogućnosti za angažiranje kolega u dijalogu o tome kako se materijal odnosi na njihov specifični kontekst. Četvrta, program se temelji na istraživanju i premošćuje jaz između istraživanja i prakse i utemeljenje sadržaja u obrazovnom, a ne političkom ili moralnom diskursu. Peto, nastavnici bi pokušali prevesti svoje učenje uvježbe kroz upotrebu alata naučenih u radionici (Payne i Smith, 2011). Autorice Swanson i Gettinger (2016) ustanovile su da postoje razni razlozi zbog kojih učitelji, unatoč svoje svjesnosti o važnosti istoga, mogu odlučiti ne aktivno podržavati LGBT učenike (Meyer, 2008). Istraživanja govore o tri glavna razloga; nesposobnost na intervenciju, nemaju potrebno znanje; ne žele intervenirati, jer imaju diskriminatorni stav prema LGBT studentima; nesvjesni su važnosti intervencije (Meyer, 2008; Perez i sur., 2013; Stufft i Graff, 2011). Alarmanantna je činjenica kako 63% nastavnika iznosi da im osobne vrijednosti i/ili neugodnost onemogućavaju pružanje podrške, što odražava nespremnost intervencije. Štoviše, 55% ih ne zna kako i kada intervenirati. Ovi podaci sugeriraju da bez obzira na institucionalnu podršku i dalje postoje brojne prepreke koje sprečavaju nastavnike u djelovanju i osvještavanju važnosti podrške LGBT mladima (Swanson i Gettinger, 2016 prema Fredman, Schultz, i Hoffman, 2015).

6.5. Uloga suučenika i roditelja

LGBT učenici često nailaze na značajne poteškoće u prilagođavanju i imaju brojne probleme u školi (Swanson i Gettinger, 2016 prema Kosciw, Palmer, Kull, i Greytak, 2013). Seksualna orijentacija i rodni identitet, nisu osobine koje same po sebi izlažu učenike diskriminaciji. Već akademski i psihosocijalni rizici s kojima se suočavaju LGBT mladi su najčešće povezani s diskriminacijom, negativnim interakcijama, uznemiravanjem i nasiljem koje doživljavaju kao odgovor na svoju seksualnu orijentaciju ili izražavanje spola, posebno od vršnjaka i odraslih u školi (Swanson i Gettinger, 2016). LGBT mladi mogu podršku u borbi protiv vlastite internalizirane homofobije i negativnosti koju doživljavaju potražiti i u krugu svojih LGBT vršnjaka koji im pomažu prebroditi sve negativne internalizirane osjećaje (Russell, 2006). Negativni stavovi o vlastitoj homoseksualnosti koji se odražavaju u njihovom okruženju

mogu rezultirati strahom od odbacivanja od strane vršnjaka i obitelji i može dovesti do pokušaja prikrivanja svoje seksualnost. Međutim, prikrivanje kao strategija nošenja s ciljem izbjegavanja uglavnom negativnih posljedica stigme utječe na pojedinca, što rezultira psihološkim naprezanjem i emocionalnim stresom (Cox i sur, 2010). Čini se da je visoka razina internalizirane homofobije povezana s nedostatkom samootkrivanja ili, drugim riječima, nečija spremnost da otkrije svoju seksualnost vršnjacima ili obitelji (Walch i sur., 2016, prema Ingoglia i sur. 2020). Međutim, odnosi i utjecaj vršnjaka ne mora uvijek značiti negativnu premisu. Učenicisvojim LGBT vršnjacima mogu biti istinski izvor emocionalne podrške (Nickerson i Nagle, 2005). Sve ovisi o stupnju privrženosti koja povlači za sobom i više razine samopouzdanja (Gemberling i sur., 2015, prema Ingoglia i sur., 2020). Međutim privrženost na isti način utječe i na odnos i prihvaćanje koje mladi imaju sa svojim obiteljima i roditeljima (Ingoglia i sur., 2020). Prema Ingogila i sur. (2020) privrženost vršnjacima nije imala značajan odnos prema razinama internalizirane homofobije. Ovo bi moglo odražavati razliku između primarne veze s roditeljima i drugi intimnim odnosima koji su uspostavljeni kasnije u životu. Pogotovo u slučaju da je osjećaj privrženosti doživljen u djetinjstvu veći od onog stvorenog u kasnijem životu.

Pružanje podrške može biti osigurano i kroz postojanje peer odnosno vršnjačkog savjetovanja u školi (organizirano laičko savjetovanje) te postojanje različitih grupa koje okupljaju učenike svih orijentacija u svrhu promicanja vrijednosti tolerancije i prihvaćanja. Jako je bitna i činjenica da većina mladih LGBT osoba, prije nego što se odluče napraviti coming out u obitelji, najprije otkriju svoju spolnu orijentaciju i rodni identitet prijateljici ili prijatelju ili pak nekoj drugoj osobi u koju imaju povjerenja (LORI, 2012). Mnogi LGBT mladi strahuju od gubitka obiteljske potpore nakon outanja članovima svoje obitelji (Carpineto i sur., 2008, prema Gilmore i sur, 2011; D'Augelli, Grossman i Starks, 2005). Prema Shapiro, Rios i Stewart (2010), kada LGBT osobe shvate da je njihv seksualni identitet izvor sukoba, smatrali su kako je njihov seksualni identitet izvor neslaganja. Taj sukob dovodi do porasta napetosti u obitelji što potvrđuju podatci Prema Savin-Williams i Reamu (2003), 90% muškaraca navodi kako je outanje roditeljima bio pomalo izazovan događaj za njih (Gilmore i sur. 2011).

6.6. *Kultura škole i školska klima*

Kultura škole uključuje sve norme uvjerenja stavove i vrijednosti koje određena ustanova slijedi i prema njima postupa. Najčešće su to nepisana pravila koja se grade s vremenom i utječu na postupanja svih sudionika nastave i djelatnika škole (Slavić Rijevec, 2014). Dok je školska klima osjećaj i percepcija školskog okruženja i često se može i referirati na osjećaj sigurnosti. Ovo je iznimno bitno kad se govori o pravima i sigurnosti seksualnih manjina, jer upravo stavovi nastavnika učenika i svih dionika nastave oblikuju školsku kulturu i klimu u kojoj borave LGBT učenici. U trenutku kad škola ne osigurava sigurno i podržavajuće okruženje, LGBT mladi su izloženi velikom riziku socio-emocionalne diskriminacije kao i akademskom neuspjehu (Swanson i Gettinger, 2016 prema: Espelage, Aragon, Birkett i Koenig, 2008; Murdock i Bolch, 2005). Školska klima je iznimno bitna, a to potvrđuju i istraživanja³⁸ koja upozoravaju na alarmantnu činjenicu – za većinu LGBT mladih, škola je nesigurno i nepovoljno okruženje. Prema GLSEN anketi, značajan udio LGBT učenika osnovne i srednje škole; u školi se osjećaju nesigurno zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog izražaja. Još je alarmantnija činjenica da većina LGBT učenika koja je bila izložena maltretiranjuu prethodnoj godini njih 57% nije prijavilo incident učiteljima ili stručnim suradnicima. Od onih koji su prijavili incident, 62% reklo je da školsko osoblje nije poduzelo nikakve mjere. U proteklim godinama težište istraživanja³⁹ se pomaknulo sa definiranja statusa rizika LGBT učenika na razumijevanje školskog ili ekološkog okruženja te na varijable koje doprinose pozitivnim ishodima. Pri čemu se pojavila teorija socijalne potporekao koristan interpretativni okvir za istraživanje i praksu usmjerenu na prikazivanje školskog okruženja podržavajućim i sigurnim za LGBT učenikete je identificirana je kao zaštitni faktor koji jača otpornost kod LGB mladih (Mustanski i sur., 2011, prema Swanson i Gettinger, 2016). Murdock i Bolch (2005) su primjerice utvrdili da prisutnost ili odsutnost socijalne podrške može odrediti u kojoj su mjeri LGB učenici sposobni učinkovito se nositi sa maltretiranjem i uznemiravanjem u školi. Unatoč

³⁸ Strateška obrazovna mreža (GLSEN) Nacionalna anketa o klimatskim promjenama škole

³⁹ Mustanski, B., Newcomb, M., i Garofalo, R. (2011). Mental health of lesbian, gay, and bisexual youth: A developmental resiliency perspective. *Journal of Gay Lesbian Social Services*, 23, 204–225.

Russell, S. T., Kosciw, J., Horn, S., i Saewyc, E. (2010). Safe schools policy for LGBTQ students. *Social Policy Report*, 24 (4), 3–17.

brojnim studijama⁴⁰ koje su ispitivale ulogu socijalne podrške u promicanju pozitivnih ishoda socijalna podrška nije dobro istražena među LGBT mladima. Jedna zapažena iznimka je kvalitativna studija u kojoj su LGB studenti izvijestili o ograničenom pristupu izvorima i vrsti potpore u školi (Mufioz-Plaza i sur., 2002, prema Swanson i Gettinger, 2016). U dvije povezane studije⁴¹, LGB studenti naveli su da podrška roditelja i vršnjaka, iako važno, nije ublažila štetne učinke negativne školske klime u mjeri u kojoj je to radila podrška učitelja (Craig i Smith, 2014; Murdock i Bolch, 2005). Ybarra i sur. (2015) otkrili su da potpora vršnjaka bila učinkovitija u odnosu na internetsku podršku ali da nije u potpunosti uklonila štetne učinke viktimizacije. Negativna školska klima može imati brojne negativne posljedice za LGBT mlade. U usporedbi s ne-LGBT učenicima, LGBT učenici su pod većim rizikom za prakticiranje zdravstveno rizičnih ponašanja, poput zlouporabe droga, samoozljeđivanja i rizičnog seksualnog ponašanja (Birkett, Espelage i Koenig, 2009, prema Swanson i Gettinger, 2016; Espelage i sur., 2008; Grossman i D'Augelli, 2006). Za sve učenike, neovisno o tome radi li se o seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu, doživljavanje viktimizacije u školi može negativno utjecati na akademsku uspješnost. Stres uzrokovan čestim maltretiranjem može utjecati na učenikovu sposobnost koncentracije i često pridonosi visokom broju izostanaka i slabijem uspjehu u školi (Rigby, 2003, prema Swanson i Gettinger, 2016). Uspostavljanje školske politike koja zabranjuje uznemiravanje na temelju seksualne orijentacije ili rodnog izražavanja široko se preporučuje za stvaranje sigurnog školskog okruženja za LGBT mlade. Učitelji se osjećaju ugodnije i sigurnije intervenirati za LGBT studente kada politika jasno artikulira i oštro osuđuje bilo kakav oblik nasilja (Russell i sur., 2010, prema Swanson i Gettinger, 2016). Pružanje obuke za učitelje o LGBT pitanjima može biti učinkovito u kreiranju pozitivne školske klime povećanjem kapaciteta nastavnika da pruže podršku za LGBT studente (Szalacha, 2004, prema Swanson i Gettinger, 2016). Autorica Black i sur. (2012) istraživali su školsku klimu i faktore koji utječu na njenu promjenu od

⁴⁰ Demaray, M. K., Malecki, C. K., Davidson, L. M., Hodgson, K. K., & Rebus, P. J. (2005). The relationship between social support and student adjustment: A longitudinal analysis. *Psychology in the Schools*, 42, 691–706.

⁴¹ Craig, S. L., & Smith, M. S. (2014). The impact of perceived discrimination and social support on the school performance of multiethnic sexual minority youth. *Youth & Society*, 46 (1), 30–50.

homonegativnih stavova do stavova koji štite prava seksualnih manjina te istražuju utjecaj politike i programa sigurnih škola. Kada politika sigurnih škola prikaže svoj anti-diskriminacijski i strogo anti-zlostavljački aspekt šalje se snažna poruka mladima ali i odraslima koji djeluju u ustanovi kako se treba odnositi s poštovanjem i prihvaćanjem prema LGBT osobama. Jednom kad je politika sigurnih škola čvrsto usvojena stvara se prihvaćajuće okruženje. Politika sigurnih škola može se odvijati kroz tri glavne skupine: inkluzivni programi koji podrazumijevaju suport grupe, programi obrazovanja učitelja, te obrazovanja zajednice. Druga skupina su antidiskriminacijske politike. Te treća podupiruća okolina koja je kreirana s politikama koje potiču sigurnost za sve učenike, inkluzivnim kurikulumom, zaposlenicima koji su uvijek dostupni za razgovor te diskusijama unutar razreda o problemima LGBT zajednice (Black i sur., 2012).

Posljednjih je godina povećan interes oko toga kako napraviti škole sigurnim mjestom za sve učenike neovisno o njihovoj seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu posebno s naglaskom na zlostavljanje (Kosciw i sur, 2013). Zlostavljanje može uvelike negativno utjecati na pristup obrazovanju za LGBT mlade, ponajviše utječući na njihovu prisutnost na nastavi, stupanj angažmana ali i akademska postignuća iz razloga što se mladi ne osjećaju sigurno. Obzirom na to da istraživanja pokazuju kako su LGBT mladi izloženiji većem nivou viktimizacije nego li njihovi vršnjaci i više nego važno je osigurati i razviti osjećaj o utjecaju u važnosti školske klime na prihvaćanje te zdrav psihosocijalni razvoj LGBT učenika kao i njihov akademski napredak. Istraživanje koje je proveo Kosciw i sur. (2013) pokazuje kako je izuzetno imati potporu odraslih u školi. Potpora nastavnika i članova stručnog tima, pokazala se relevantnom i pozitivnom na akademski uspjeh učenika. Te na brojne načine svojim prihvaćajućim otvorenim pristupom direktno utječu na klimu škole, intervenirajući na bilo kakve homofobne radnje i događaje pri čemu se jasno daje do znanja svim dionicima obrazovnog procesa da je takvo ponašanje neprihvatljivo i da je škola mjesto nulte tolerancije na nasilje i diskriminaciju po bilo kakvoj osnovi.

6.7. Škola, lgbt mladi i zdravstvena kriza kao temelj novonastalih i neistraženih problema

Svjedoci smo vremena u kojem se događaju nagle promijene. I možda po prvi put za vrijeme života sadašnjih generacija u punom smislu su zaista i nagle. Zdravstvena kriza koja je početkom veljače zahvatila gotovo cijeli svijet, promijenila je normalan način funkcioniranja svih sustava pa tako i onog obrazovnog unutar samo nekoliko dana! Potpuna digitalizacija i online nastava bile su jedini odgovor na novonastalu krizu i smanjivanje vjerojatnosti za širenje COVID-19 a čini se kako i dugo nakon što je vjerojatnost zaraze opala, škole u Hrvatskoj bar za one starije učenike preostaju zatvorene. Nedavni potres koji je pogodio područje Zagreba i okolice, neminovno je ostavio dodatnu težinu u nošenju s ovom situacijom te zasigurno ne treba dodatno naglašavati kako je ovo bio veliki stres za sve učenike. Međutim, u sklopu ovog diplomskog rada, valjalo bi se osvrnuti na probleme i opasnosti koji se javljaju i s kojima se susreću učenici pripadnici seksualnih manjina u ovako specifičnom razdoblju.

Iako škola kao ustanova, može djelovati na negativnosti i netrpeljivosti koje se događaju na njenim hodnicima, u trenutku kada škola više nema fizičke zidove osim onih online, pitanje je kako se osiguravanje prihvaćajuće i podržavajuće okoline i školske klime može zrcaliti na ono što se događa „na mreži“. Glavno pitanje pedagoške struke, moglo bi se orijentirati ne samo kako prilagoditi obrazovni i nastavni proces, već i na koji način se učenicima može pružiti potrebna pomoć, informacije pa i savjetovanje u slučaju potrebe za njim. S jedne strane, učenici možda više nisu izloženi intenzivno homofobnom nasilju unutar fizičkih škola, no činjenica je da suvremeno društvo, velik dio svog života i izvan ove krize provodi online. U ovakvoj situaciji kada se internetski oblici obrazovanja promiču, zahtijevaju, te sva komunikacija svodi na onu preko društvenih mreža, postavlja se pitanje jesu li učenici pripadnici seksualnih manjina sve izloženi nasilju. Dobrim dijelom ovog diplomskog rada orijentirali smo se i na utjecaj obitelji na razvoj negativnog stava u djece glede njihove seksualnosti ako ona se ne uklapa u heteroseksualnu normu, te opasnosti koje takva djeca imaju od internalizirane homofobije. U slučaju kada su djeca isključivo zatvorena u svojim obiteljskim ili skrbničkim domovima, a općenito obiteljsko ozračje nije povoljno za njih da bi se osjećali sigurno, pitanje je znaju li djeca uopće gdje potražiti pomoć. Činjenica

jest da se stopa obiteljskog nasilja u doba ostanka kod kuće itekako povećala, stoga možemo samo pretpostaviti što u ovoj situaciji se događa s djecom čija obitelj ne odobrava njihov identitet ili seksualnost. Dakako ne stoji sva odgovornost u ovom trenutku na školama za to postoje i izvanškolske nadležne organizacije, period koji je prošao je iznimno kratak, problemi koji se javljaju nastoje se sanirati u hodu, a školska godina se privodi kraju pri čemu se stavlja naglasak na probleme sa zaključivanjem ocjena, pisanja državne mature i općenito akademskog postignuća. Iako je škola mjesto akademskog obrazovanja na kojem se usvajaju znanja i praktične vještine, nezanemariva je i njena važnost na sve sfere života njenih učenika pa tako ne treba zanemariti i važnost njezinog djelovanja u ovoj situaciji.

Iako je sada teško procijeniti sve probleme koji mogu ostaviti posljedice trenutne zdravstvene krize na živote učenika, neka pitanja koja se postavljaju već danas mogu se uzeti u obzir i oblikovati daljnje djelovanje nadležnih ustanova i škola, ali i društva u konačnici. Preostaje samo nadati se s obzirom na brzinu djelovanja institucija i rješavanje gorućih problema, da će se određena praksa zadržati i u budućnosti, te da će se zasigurno dotaći i prava seksualnih manjina u ovoj krizi.

7. Zaključak

Pri odabiru tematike za pisanje diplomskog rada vodila sam se temom za koju sam vjerovala da će imati emancipacijski učinak, ne samo na moja saznanja već i saznanja okoline oko mene. Problem internalizirane homofobije, nije problem samo pojedinca koji se s njom nosi, već i zajednice i društva u cjelini, stoga je osvještavanje važnosti tolerancije, uvažavanja i podrške za sve pripadnike zajednice pa tako i LGBTQ+ osoba važan zadatak pedagogije kao zanosti usmjerene holističkome razvoju samosvjesnih osoba koje svojim bivanjem pridonose stvaranju boljega društva za sve. Iako pedagoško djelovanje primarno vežemo za institucionalni kontekst obrazovnih ustanova, nezanemariv je utjecaj tih ustanova i na širu zajednicu pa je jasno koliko je pedagoško djelovanje bitno u mijenjanju svijesti društva. Promjene počinju na mikro razinama učenik-učenik, reflektiraju se na razred- razred, sežu na razinu škola - škola, i samim time izlaze i van zidova obrazovne ustanove, na obitelj i šire krugove. Iako je proces širenja znanja ovisan o podložnosti promjenama ovih razina, a ono što se danas čini kao maleni korak u odnosu na velike promjene potrebne na razini društva u cjelini, ustrajnošću malih koraka doći ćemo do zaista bitne i vidljive promjene, a pedagogija upravo u tome igra ključnu ulogu. Današnja djeca i LGBT mladi nose se s raznim problemima, poput obiteljskog ili društvenog odbacivanja, nametanja heteronormativnih vrijednosti, negativne školske klime ali i niza modernih problema poput utjecaja online svijeta na sliku o sebi i pojavu depresije koja, kako je spomenuto ranije u radu, sve više je izražena u mlađih generacija. U današnjem, ponekada pretjerano seksualiziranom medijskom svijetu, gube se osjećaji samopoštovanja i samovrijednosti i još uvijek se vodi borba oko toga koliko različitosti je prihvatljivo, i do kuda seže granica. Dok predstavnici konzervativne perspektive ustraju u očuvanju heteronormativnih vrijednosti, LGBTQ+ zajednica polako pronalazi svoj glas i bori se za svoja ljudska prava susrećući se pritom s raznim novim problemima. Pedagogija može dati važan doprinos rješavanju tih problema istraživanjem različitosti iz interseksijske perspektive koja povezuje odnos seksualnosti, spola, roda, i drugih dimenzija identiteta i poučavanjem o seksualnosti, na znanstveno utemeljen način koji polazi od shvaćanja seksualnosti kao integralnoga dijela čovjekove osobnosti te prodonositi uvažavanju svih manjina i izgradnji pravednijeg i slobodnijeg društva za sve.

8. Popis korištene literature

- Adams H.E., Wright L.W., Lohr B.A. (1996) Is homophobia associated with homosexual arousal?. *Journal of Abnormal Psychology*, 105 (3), 440–445.
- Adams, M.; Bell, Lee A.; Griffin, P. (2007) *Teaching for Diversity and Social Justice*. Routledge. 198–199.
- Alegria A. C., (2011) Transgender identity and health care: Implications for psychosocial and physical evaluation. U: *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 23(4), 175–182.
- Allport, G. W. (1954) *The nature of prejudice*. Cambridge, Perseus Books
- American Psychological Association (2004), Resolution on Sexual Orientation and Marriage. Dostupno na: <http://www.apa.org/pi/lgbc/policy/marriage.pdf> [23.8.2019.]
- Arbanas, G. (2016) Razvoj rodnog identiteta i seksualne orijentacije. U: *Zbornik radova Zaštita prava djece i mladih na seksualno zdravlje*, Rijeka, str. 26-36.
- Bennett, J.; Froide, A. (1999) "A Singular Past" in *Singlewomen in the European Past, 1250–1800*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 2–15.
- Benjamin, H. (1966) *The Transsexual Phenomenon*. New York: Julian Press.
- Berzon, B. (2001) Developing a positive gay and lesbian identity. U: B. Berzon (Ed.), *Positively gay: New approaches to gay and lesbian life* (3. izdanje., 18–31). Berkeley, CA: Celestial Arts.
- Black W. i sur. (2012) Effects of “Safe School” Programs and Policies on the Social Climate for Sexual-Minority Youth: A Review of the Literature, *Journal of LGBT Youth*, 9(4), 321-339
- Blumenfeld, W. J. (1992) *Homophobia: How we all pay the price*. Boston, Beacon.
- Borić, R., i sur. (2007) *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*. Zagreb: Biblioteka ONA.
- Boswell, J. (1980) *Christianity, social tolerance, and homosexuality: Gay people in Western Europe from the beginning of the Christian era to the fourteenth century*. Chicago: University of Chicago Press.

- Brakefield T., Mednick S., Wilson H., i sur. (2014) Same-Sex Sexual Attraction Does Not Spread in Adolescent Social Networks. Archives of Sexual Behavior, 43(2): 335-44.
- Bruce-Jones, E.; Itaborahy, L. P. (2011) "State-sponsored Homophobia" Dostupno na: https://ilga.org/downloads/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2011.pdf [19.12.2019.]
- Butterfield, N. (2013) LGBTIQ Advocacy at the Intersection of Transnational and Local Discourses on Human Rights and Citizenship in Croatia. Budapest.
- Califia, Patrick (2003) Sex Changes The Politics of Transgenderism. California: Cleis Press.
- Cass, V. (1979) "Homosexual Identity Formation: A Theoretical Model." Journal of Homosexuality 4: 219-35.
- Cass, V. C. (1979) Homosexual identity formation: A theoretical model. Journal of homosexuality, 4, 219-235.
- Cavazos-Rehg P., Spitznagel E., Bucholz K. i sur. (2010) Predictors of sexual debut at age 16 or younger. Archives of Sexual Behavior, 39, 664-673.
- Chapman, B. E., i Brannock, J. C. (1987) Proposed model of lesbian identity development: An empirical examination. Journal of Homosexuality, 14, 69-80.
- Cobb, William S. prijevod & urednik (1993) The Symposium and the Phaedrus: Plato's Erotic Dialogues. SUNY Press
- Coleman, E. (1981) "Developmental Stages of the Coming Out Process." Journal of Homosexuality 7: 31-43.
- Collins, P. H. (2004) Black Sexual Politics: African-Americans, Gender, and the New Racism. New York: Routledge.
- Cox, N. i sur. (2010) StressRelated Growth, Coming Out, and Internalized Homonegativity in Lesbian, Gay, and Bisexual Youth. An Examination of Stress-Related Growth Within the Minority Stress Model, Journal of Homosexuality, 58(1), 117-137
- Crompton, L. (2003) Homosexuality & Civilization. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press. 56–57.
- De Monteflores, C., & Schultz, S. J. (1978) Coming out: Similarities and differences for lesbians and gay men. Journal of Social Issues, 34(3), 59–72.

- Despotism. (film documentary) Prelinger Archives. Chicago, IL: Encyclopædia Britannica, Inc. 1946. [Pristupljeno: 20.4.2019.]
- Diamond, L. M. (2003) "Was It a Phase? Young Women's Relinquishment of Lesbian/Bisexual Identities over a 5- Year Period." *Journal of Personality and Social Psychology* 84. 352-64.
- Dover, K. (1989) *Greek Homosexuality*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Dover, K. J.(1978) *Greek Homosexuality*. Harvard University Press. 12.
- Downes, D., Rock, P., Chinkin, C., i Gearty, C. (2013) *Crime, social control and human rights: From moral panics to states of denial, essays in honour of Stanley Cohen*. Routledge.
- Dreyer, Y. (2007) *Hegemony and the internalisation of homophobia caused by heteronormativity*, University of Pretoria
- Dube, E. M., i Ritch C. Savin-Williams. (1999) "Sexual Identity Development among Ethnic Sexual-Minority Male Youths." *Developmental Psychology* 35 : 1389-98.
- Edsall, N. C., (2003) *Towards Stonewall*. Virginia UP. 127–152.
- Eliason, M. J. (1996) Identity formation for lesbian, bisexual, and gay persons: Beyond a "minoritizing" view. *Journal of Homosexuality*, 30, 31-58.
- Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. (1950) Vijeće Europe. Dostupno na: [https://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](https://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda) [10.1.2020.]
- Faderman, L. (1984) The "new gay" lesbians. *Journal of Homosexuality*, 10(3-4), 85–95.
- Fassinger, R. E., & Miller, B. A. (1996) Validation of an inclusive model of sexual minority identity formation on a sample of gay men. *Journal of Homosexuality*, 32, 53-78.
- Fassinger, R. E.; McCarn, S. R. (1996) "Revisioning sexual minority identity formation: A new model of lesbian identity and its implications for counseling and research" *The Counseling Psychologist*. 24: 508–534.

- Fine, L.E. (2015) Penalized or Privileged? Sexual Identity, Gender, and Postsecondary Educational Attainment . *American Journal of Education*, 121(2). 271-297.
- Frost, D. and Meyer, I., (2009) Internalized homophobia and relationship quality among lesbians, gay men, and bisexuals. *Journal of Counseling Psychology*, 56(1).97-109.
- Gonsiorek, J. C. (1988) Mental health issues of gay and lesbian adolescents U: *Journal of Adolescent Health Care*, 9(2). 114–122.
- Goodman R.D., Gorski P.C. (2014) *Decolonizing "Multicultural" Counseling through Social Justice*. Springer.
- Gough, B. (2002) “I’ve always tolerated it but ...”: Heterosexual masculinity and the discursive reproduction of homophobia. U: Coyle, A. & Kitzinger, C., *Lesbian and Gay Psychology*. Oxford: Blackwell.
- Greene D. C. , Britton P. J.(2012) Stage of Sexual Minority Identity Formation: The Impact of Shame, Internalized Homophobia, Ambivalence Over Emotional Expression, and Personal Mastery, *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 16:3, 188-214
- Harper, G. W., & Schneider, M. (1999) Giving lesbian, gay, bisexual, and transgendered people and communities a voice in community research and action. *The Community Psychologist*, 32(2), 41-43.
- Harris J., White V. (2018) *A Dictionary of Social Work and Social Care*. Oxford University Press. 335.
- Heiden-Rootes, i sur. (2020) A National Survey on Depression, Internalized Homophobia, College Religiosity, and Climate of Acceptance on College Campuses for Sexual Minority Adults, *Journal of Homosexuality*, 67(4), 435-451
- Herek, G M; Cogan, J C; Gillis, J R; Glunt, E K (1998) "Correlates of Internalized Homophobia in a Community Sample of Lesbians and Gay Men" . *J Gay Lesbian Med Assoc*. 2 (1): 17–26.
- Herek, G. M. (2004) "Beyond 'Homophobia': Thinking About Sexual Prejudice and Stigma in the Twenty-First Century". *Sexuality Research and Policy: Journal of NSRC*. 1 (2): 6–24.

- Herek, G., Cogan, J., Gillis, J. R., & Glunt, E. (1997) Correlates of internalized homophobia in a community sample of lesbians and gay men. *Journal of the Gay and Lesbian Medical Association*, 2, 17-25.
- Hirsh, E.D., Kett, J.F., Trefill, J. (1993) *The dictionary of cultural literacy*. Boston, MA: Houghton Mifflin Company.
 - Hodžić i N. Bijelić, (2012) Istraživanje o mišljenjima i stavovima prema homoseksualnosti u srednjim školama u Zagrebu. Zagreb
- Hodžić, A., Bijelić, N. i Cesar, S. (2003) *Spol i rod pod povećalom: priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije*. 2. dopunjeno izd. Zagreb: CESI.
- Horowitz, L. J. Newcomb, M.D. (2002) A Multidimensional Approach to Homosexual Identity, *Journal of Homosexuality*, 42(2), 1-19,
- Ingoglia, S., Miano, P., Guajana, M. E. i Vitale, A. (2020) Secure attachment and individual protective factors against internalized homophobia, *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 24(2), 136-154
- Izvješće pučke pravobraniteljice (2018) Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce-pucke-pravobraniteljice-za-2018-godinu/> [19.2.2020.]
- Izvješće pučkog pravobranitelja (2010) Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/hr/izvjesca-puckog-pravobranitelja/> [19.2.2020]
- Izvješće pravobraniteljice za ravnopravnost spolova (2010) Dostupno na: <https://www.prs.hr/index.php/izvjesca/izvjesce-2010> [25.2.2020.]
- Izvješće pravobraniteljice za ravnopravnost spolova (2018) Dostupno na: <https://www.prs.hr/index.php/izvjesca/2018> [25.2.2020.]
- Izvještaj o vanjskom vredovanju provedbe zdravstvenog odgoja školske godine 2012./2013 i 2013./2014. (2014) NCVVO. Zagreb Dostupno na: http://dokumenti.ncvvo.hr/Dokumenti_centra/ZOO/Izvjestaj_zoo2.pdf [27.2.2020.]
- Jung, P. B.; Smith, R. F. (1993) *Heterosexism: An Ethical Challenge*. State University of New York Press.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Huić, A. (2014) *Problemi i izazovi seksualnih manjina u Hrvatskoj*. Filozofski Fakultet. Zagreb.

- Kenneady, D.A. i Oswalt S.B. (2014) Is Cass's Model of Homosexual Identity Formation Relevant to Today's Society?, American Journal of Sexuality Education, 9:2, 229-246
- Kirsch, M. (2006) Queer Theory, Late Capitalism, and Internalized Homophobia, Journal of Homosexuality, 52(1-2), 19-45
- Klein, K. Holtby, A. Cook K. Travers, R. (2015) Complicating the Coming Out Narrative: Becoming Oneself in a Heterosexist and Cissexist World, Journal of Homosexuality, 62(3), 297-326
- Kosciw, J. G. ; Palmer N.A., Kull, R.M., Greytak, E. A. (2013) The Effect of Negative School Climate on Academic Outcomes for LGBT Youth and the Role of InSchool Supports, Journal of School Violence, 12(1), 45-63
- Kurikulum zdravstvenog odgoja. (2013). MZOS/AZOO. Zagreb Dostupno na: https://www.azoo.hr/images/zdravstveni/Kurikulum_ZO.pdf [22.2.2020.]
- Lezbijska organizacija Rijeka "LORI" (2004). MEDIJI I LGBT zajednica : priručnik za novinarke i novinare o LGBT zajednici [online]. Rijeka: Lezbijska organizacija Rijeka "Lori". Dostupno na: http://www.lori.hr/za_skinuti/Mediji_i_LGBT.pdf [16.2.2020.]
- Lorde, A. (1988). A burst of light: Essays. Ithaca, NY: Fireband Books
- LORI (2011). Coming out. Dostupno na: <http://www.lori.hr/hr/coming-ou0t> [10.01.2020]
- McClandish, B.(1982) Therapeutic issues with lesbian couples. U: J.Gonsiorek. Homosexuality and psihotherapy: A practitioner's hadnbook of affirmative models. New York: The Haworth Press, Inc. 71-78.
- McDermott, E. Roen, K.i Scourfield, J. (2008) Avoiding shame: young LGBT people, homophobia and self-destructive behaviours, Culture, Health & Sexuality, 10:8, 815-829
- Meyer, D. (2015) Violence Against Queer People: Race, Class, Gender. [14–15](#)
- Meyer, E. (2009) Creating schools that value sexual diversity. U: Steinberg, S. (2009) Diversity and Multiculturalism: A Reader. Peter Lang: New York.
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, Social Stress, and Mental Health in Lesbian, Gay, and Bisexual Populations: Conceptual Issues and Research Evidence. Psychological Bulletin, 129(5), 674-697.

- Meyer, I. H., i Dean, L. (1998) Internalized homophobia, intimacy, and sexual behavior among gay and bisexual men. U: G. M. Herek Stigma and sexual orientation: Understanding prejudice against lesbians, gay men, and bisexuals. Thousand Oaks, CA: Sage. 160–186.
- Minton, H. L., i McDonald, G. J. (1984) Homosexual identity formation as a developmental process. *Journal of Homosexuality*, 9, 91-104.
- Morris, J. F. (1997) Lesbian coming out as a multidimensional process. *Journal of Homosexuality*, 33, 1-22.
- Moss, D. (2003) Hating in the first person plural: Psychoanalytical essays on racism, homophobia, misogyny, and terror. New York: Other Press.
- Mrnjauš, K. (2014) Vrijednovanje programa spolnog odgoja. *Riječki teološki časopis*, god. 22(2), 293-320
- Murdock, T. B., i Bolch, M. B. (2005). Risk and protective factors for poor school adjustment in lesbian, gay, and bisexual (LGB) high school youth: Variable and person-centered analyses. *Psychology in the Schools*, 42, 159–172.
- Nacionalni okvirni kurikulum 2010. / 2011. MZOS. Zagreb
- Nungesser, L. G. (1983) Homosexual acts, actors, and identities. New York, NY: Praeger
- Oesterreich, H. (2002) “Outing” social justice: Transforming civic education within the challenges of heteronormativity, heterosexism and homophobia. *Theory and Research in Social Education* 30(2), 287-301.
- Opresija i diskriminacija među LGBT osobama i zajednicama: Izazov Za psihologiju u zajednici. Dostupno na: <https://zenskasoba.hr/podrucja-rada/lgbtiq-seksualne-i-rodne-manjine/opresija-i-diskriminacija-medu-lgbt-osobama-i-zajednicama-izazov-za-psihologiju-u-zajednici/> [11.3.2020]
- Paris, L. (2013.) Homoseksualni i heteroseksualni parovi - rezultati znanstvenih istraživanja Dostupno na: http://www.hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&id=27480:li-dija-paris-homoseksualni-i-heteroseksualni-parovi-rezultati-znanstvenih-istraivanja&catid=38:zdravlje&Itemid=120 [7.1.2020.]
- Paul, P., I Frieden, G. (2008) The lived experience of gay identity development: A phenomenological study. *Journal of LGBT Issues in Counseling*, 2(1), 25–52.

- Payne, E.C. i Smith, M. (2011) The Reduction of Stigma in Schools: A New Professional Development Model for Empowering Educators to Support LGBTQ Students, *Journal of LGBT Youth*, 8:2, 174-200
- Peterson, T.L. i Gerrity, D.A. (2006) Internalized Homophobia, Lesbian Identity Development, and Self-Esteem in Undergraduate Women, *Journal of Homosexuality*, 50(4), 49-75
- Plato (1989) *Symposium*. Translated by Nehamas, Alexander; Woodruff, Paul. Hackett Pub.
- Plummer, K. (2013) *The flow of boundaries: Gays, queers and intimate citizenship. U: Crime, Social Control Human Rights*. Hoboken. Taylor and Francis.
- Poštić, J., Mamula, M. i Hodžić, A., i sur. (2005). *Seksualna prava: Budućnost ravnopravnosti*. Zagreb: Ženska soba - Centar za prevenciju, istraživanje i suzbijanje seksualnog nasilja i žensku seksualnost
- Poteat, V. P., i Rivers, I. (2010) The use of homophobic language across bullying roles during adolescence. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 31, 166-172.
- Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi *Zdravstveni odgoj*. (2013) MZOS/AZOO. Zagreb
- Ricardo, C. Barker, G. Pulerwitz J. i Rocha, V. (2006) *Gender, sexual behaviour and vulnerability among young people. U: Promoting Young People's Sexual Health: International Perspectives*. Routledge
- Rich, A. (1980) Compulsory heterosexuality and lesbian existence. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 5, 631-660.
- Rigmor C. Berg, Heather M. Munthe-Kaas & Michael W. Ross (2016) Internalized Homonegativity: A Systematic Mapping Review of Empirical Research, *Journal of Homosexuality*, 63:4, 541-558,
- Rosario, M. i sur (2006) Sexual Identity Development among Lesbian, Gay, and Bisexual Youths: Consistency and Change over Time. *The Journal of Sex Research*, 43(1). 46-58.
- Rosario, M., Hunter, J., Maguen, S., Gwadz, M., & Smith, R. (2001) The coming-out process and its adaptational and health-related associations among gay, lesbian,

and bisexual youths: Stipulation and exploration of a model. *American Journal of Community Psychology*, 29, 133-160.

- Roth, S. (1985) Psychotherapy with lesbian couples: Individual issues, female socialization, and the social context. *Journal of Marital and Family Therapy*, 11, 273-286.
- Rowen, C., & Malcolm, J. (2002) Correlates of internalized homophobia and homosexual identity formation in a sample of gay men. *Journal of Homosexuality*, 43(2), 77–92.
- Rubino, C. Case, R. i Anderson, A. (2018) Internalized homophobia and depression in lesbian women: The protective role of pride, *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 30:3, 244-260
- Russel G.M., Bohan J. S. (2006) „The Case of Internalised Homophobia“. Sage Publications. Vol. 16(3): 343–366
- Russell, S.T., Kosciw, J., Horn S., i Saewyc, E. (2010) Social policy report: Safe schools policy for LGBTQ students. *Society for Research in Child Development*, 24(4): 1-17.
- Schuiling, K.; Likis, F. E. (2011) [Women's Gynecologic Health. Jones & Bartlett Publishers](#). 187–188.
- Set, Z. Altinok, A. (2016) In Lesbian, Gay and Bisexual Individuals: Attachment, Self-compassion and Internalized Homophobia: A Theoretical Study. Department of Psychology, Faculty of Arts and Science, Nuh Naci Yazgan University, Kayseri, Turkey
- Sherry, A. (2007) Internalized homophobia and adult attachment: Implications for clinical practice. *Psychotherapy (Chicago, Ill.)*, 44(2), 219–225.
- Shidlo, A. (1994) Internalized homophobia: Conceptual and empirical issues in measurement. Em B. Greene & G. M. Herek (Orgs.), *Lesbian and gay psychology: Theory, research, and clinical applications*. California: Sage. 176-205.
- Sielert, U. (2005) *Uvod u seksualnu pedagogiju*. Zagreb: Educa.
- Slavić, A., Rijevec, M. (2015) Školska kultura, stres i dobrobit učitelja. *Napredak*. 156 (1-2) 93-113

- Solomon, D., McAbee, D., Åsberg, K. i McGee, A. (2015) Coming Out and the Potential for Growth in Sexual Minorities: The Role of Social Reactions and Internalized Homonegativity, *Journal of Homosexuality*, 62(11), 1512-1538
- Sophie, J. (1982) Counseling lesbians. *Personnel and Guidance Journal*, 60, 3341-345.
- Standardi spolnog odgoja u Europi (2010) Savezni centar za zdravstveno obrazovanje, BzGA. Köln.
- Stojčić, M., Petrović, D. (2016) Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji. Fondacija za otvoreno društvo. Beograd
- Strauss, L. (2001) *On Plato's Symposium*. University of Chicago Press
- Sullivan, A. (2003) "Unnatural Law". *The New Republic*. 228 (11)
- Swanson, K., Gettlinger, M. (2016) Teachers' knowledge, attitudes, and supportive behaviors toward LGBT students: Relationship to Gay-Straight Alliances, antibullying policy, and teacher training, *Journal of LGBT Youth*, 13(4), 326-351
- Szymanski, D. (2003) Internalized Homophobia in Lesbians. *Journal of lesbian studies*. The Haworth Press. 115-125.
- Szymanski, D. M. i Chung, Y.B. (2001) The Lesbian Internalized Homophobia Scale, *Journal of Homosexuality*, 41:2, 37-52,
- Szymanski, D. M., & Carr, E. R. (2008) The roles of gender role conflict and internalized heterosexism in gay and bisexual men's psychological distress: Testing two mediation models. *Psychology of Men & Masculinity*, 9 (1), 40.
- Szymanski, D. M., Chung, Y., & Balsam, K. (2001) Psychosocial correlates of internalized homophobia in lesbians. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 34, 27-38.
- Szymanski, D. M., Chung, Y., (2001) The Lesbian Internalised Homophobia Scale: A rational/theoretical approach: *Journal of Homosexuality*, 41(2), 37-52.
- Szymanski, D. M., Chung, Y.B., Balsam, K.F. (2001) Psychosocial Correlates of Internalized Homophobia in Lesbians, *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 34:1, 27-38,
- Štulhofer, A. (2004) Uvod u razumijevanje seksualne orijentacije. u zbornik *Kako se orijentišemo: studija o seksualnoj orijentaciji* /ur. T. Nikolić/. Beograd: Deve, str. 7-31.

- Tamashiro, D. (2015) Coming out. Dostupno na: https://www.glbqtarchive.com/ssh/coming_out_ssh_S [20.2-2020.]
- Thorne, B. (1995) Gender and play. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press
- Travers, R., & Schneider, M. (1997) A multi-faceted approach to reduce risk factors for lesbian, gay and bisexual youth. In M. Schneider, Pride and Prejudice: Working with lesbian, gay and bisexual youth. Toronto: Central Toronto Youth Services.
- Troiden, R. R. (1989) The formation of homosexual identities. *Journal of Homosexuality*, 17, 43-73.
- Vargo, S. (1987) The effects of women's socialization on lesbian couples. In Boston Lesbian Psychologies Collective, *Lesbian Psychologies: Exploration and challenges*. Boston, MA: University of Chocago Press. (161-174).
- Warriner, K., Nagoshi, C. and Nagoshi, J., (2013) Correlates of Homophobia, Transphobia, and Internalized Homophobia in Gay or Lesbian and Heterosexual Samples. *Journal of Homosexuality*, 60(9),1297-1314.
- Weber-Gilmore, G., Rose, S. and Rubenstein, R., (2012) The Impact of Internalized Homophobia on Outness for Lesbian, Gay, and Bisexual Individuals. *The Professional Counselor*, 1(3), 163-175.
- Weeks, J. (1981) *Sex, Politics and Society: The Regulation of Sexuality Since 1800*. London: Longman Publishing Group.
- West, C., i Zimmerman, D. H. (1987) Doing gender. *Gender & Society* 1, 125-151.
- Williamson, I. R. (2000) Internalized homophobia and health issues affecting lesbians and gay men. U: Health Education Research. Oxford University Press.15(1) 97-107.
- Williamson, I. R. (2000-02-01) "Internalized homophobia and health issues affecting lesbians and gay men". Health Education Research. 15 (1): 97–107.
- Wong, F. Y., McCreary, D. R., Carpenter, K. M., Engle, A. i Korchynsky, R. (1999) Gender-related factors influencing perceptions of homosexuality. *Journal of Homosexuality* 37, 19-31.
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. J., Palmer, N. A., i Reisner, S. L. (2015). Online social support as a buffer against online and offline peer and sexual victimization among U.S. LGBT and nonLGBT youth. *Child Abuse & Neglect*, 39, 123–136.